

Zobrazení jinakosti v literatuře pro děti a mládež. Způsob zprostředkování problematiky handicapu čtenářům

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
7507R036 – Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Tereza Fohlerová**
Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Váňová

Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Tereza Fohlerová**
Osobní číslo: **P11000175**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání**
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Zobrazení jinakosti v literatuře pro děti a mládež. Způsob zprostředkování problematiky handicapu čtenářům**
Zadávací katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl:

Prostřednictvím analýzy vybraných titulů postihnout způsoby zobrazení jinakosti, zejména handicapu.

Požadavky:

Studium a interpretace primární a sekundární literatury

Metody:

Studium odborné literatury

Analýza

Interpretace

Syntéza

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ALLPORT, Gordon Willard. O povaze předsudků. Praha: Prostor, 2004.

HAYES, Nicky a Vladimír SMÉKAL. Základy sociální psychologie. Vyd. 6. Praha: Portál, 2011.

CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III. Praha: Albatros, 1979.

SYŘIŠŤOVÁ, Eva. Normalita osobnosti. Praha: Avicenum, 1972.

URBANOVÁ, Svatava. Meandry a metamorfózy dětské literatury. Olomouc: Votobia, 2003.

URBANOVÁ, Svatava. Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století : (reflexe české tvorby a recepce). V Olomouci : Votobia, 2004.

VÁGNEROVÁ, Marie a Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ. Psychologie handicapu. Vyd. 2. opr. Liberec: Technická univerzita, 2003.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Kateřina Váňová

Katedra českého jazyka a literatury

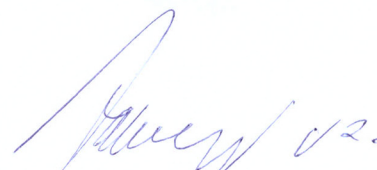
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uhlíčný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 2. 5. 2014

Podpis:

Poděkování:

Mé poděkování patří Mgr. Kateřině Váňové za odborné vedení práce, trpělivost, ochotu a cenné rady, které mi pomohly tuto práci zkompletovat. Ráda bych také poděkovala mé rodině a blízkým přátelům, zejména Miladě Fohlerové a Tomášovi Kverkovi, kteří při mně po celou dobu stáli a podporovali mě.

Anotace

Cílem bakalářské práce je zjistit, jakým způsobem literatura pro děti a mládež zprostředkovává dětskému čtenáři problematiku jinakosti, zejména pak handicapu. První část bakalářské práce se věnuje přesnému vymezení pojmu jinakost a jeho klasifikaci v literárním kontextu, a sice stereotypu, abnormalitě a outsiderství. V neposlední řadě je zde nastíněn historický vývoj jinakosti a handicapu v příběhové próze, ve které se tato tematika vyskytuje nejvíce. Druhá část se zaměřuje na analýzu vybraných textů v oblasti tělesného a mentálního handicapu a na směřování tohoto typu prózy.

Klíčová slova: jinakost, stereotyp, outsider, abnormalita, handicap, tělesný handicap, mentální handicap, příběhová próza, literatura pro děti a mládež.

Anotation

The aim of the bachelor thesis is to find out the way of the literature for children and the youth mediates the matter of diversity to the young readers, particularly the handicap. The first part focuses on the exact classification of the term diversity in its historical and literature context, namely stereotype, abnormality and outsider. Last but not least, there is also a historical development of this topic in the prose story, in which this issue appears the most. The second part is focused not only on the analysis of particular texts in the matter of physical and mental handicap but also on the direction of this type of the prose story.

Key words: diversity, stereotype, outsider, abnormality, handicap, physical handicap, mental handicap, prose story, literature for children and youth.

Obsah

1. ÚVOD.....	8
2. VYMEZENÍ POJMU JINAKOST.....	11
2.1. STEREOTYP.....	11
2.2. NORMALITA – ABNORMALITA	13
2.3. OUTSIDER.....	14
3. LITERATURA S TEMATIKOU JINAKOSTI.....	17
3.1. VÝVOJ TEMATIKY JINAKOSTI V PŘÍBĚHOVÉ PRÓZE.....	17
3.2. Handicap v literatuře pro děti a mládež.....	21
4. HANDICAP	23
4.1. TĚLESNÝ HANDICAP	26
4.1.1. Iva Procházková – Pět minut před večerí	26
4.1.2. Ivona Březinová – Kluk a Pes	31
4.2. MENTÁLNÍ HANDICAP	38
4.2.1. Martina Drijverová – Domov pro Mar’any	38
4.2.2. Ivona Březinová – Řvi potichu, brácho	43
5. SHRUTÍ.....	52
6. ZÁVĚR.....	56
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	59

1. Úvod

Tématem této bakalářské práce je odlišnost, jež patří mezi aktuální témata v celosvětové diskusi. Abychom se lépe ponořili do této problematiky, připomeňme si nejprve příběh, který je dokladem toho, že tento problém byl ve společnosti přítomný odjakživa: jednoho dne přišel mladý Thomas Alva Edison domů a podal své matce dopis, který jí měl předat od svého učitele. Mamince tekly slzy po tváři, když svému dítěti četla nahlas dopis ze školy: „*Váš syn je génius. Tato škola je pro něj příliš malá a nemáme dost dobrých učitelů, kteří by se mu věnovali. Prosím, uče ho vy sama.*” Uplynulo mnoho let, Edisonova maminka umřela a on byl už znám jako jeden z největších vynálezců století. Jednoho dne se Edison probíral starými rodinnými věcmi a narazil na tento dopis. Stálo v něm: „*Váš syn je duševně zaostalý. Nedokážeme ho ve škole, kde jsou i jiné děti, ničemu naučit. Doporučuji vám proto věnovat se synovu vzdělání doma.*“ Edison si pak napsal do diáře: „*Thomas Alva Edison byl pomatené dítě, které se – díky jeho matce, která je jeho hrdinkou, stalo géniem století.*“¹

Tento příběh je jeden z mnoha, ve kterém jinakost dítěte vedla k jeho vyčlenění z kolektivu. Edison se však i přes svůj handicap stal géniem. Je to důkaz, že pokud je někdo odlišný, ať už z hlediska psychického, nebo fyzického, nemusí to nutně znamenat nemožnost se uplatnit ve společnosti. V minulosti byli handicapovaní jedinci často vytěšňováni na okraj společnosti a bylo na ně nahlíženo jako na ty zbytečné, jiné. Přesto, že je současný přístup k této problematice tolerantnější, problém s integrací těchto jedinců stále přetrvává. Žijeme ve světě norem řídících celou společnost. Platíme za lékaře, kteří nás zvažují a vyhodnotí, zda jsou naše tělesné hodnoty v pořádku a nevybočují z normy. Stačí malé odchylení od této normy a okamžitě patříme do skupiny, která se odlišuje. Jsme postiženi jinakostí, ale co to ve skutečnosti znamená? Jinakost neznamená odlišovat se pouze v negativním slova smyslu, ale také v tom pozitivním. Záleží na úhlu pohledu.

Problematika jinakosti, zejména pak handicapu, je mi blízká již od dětství. Mému bratrovi byla diagnostikována leukémie a s tímto handicapem bojoval od narození až do svých patnácti let. Fyzicky byl pomalejší než jeho vrstevníci. Trpěl dyslexií, dysgrafií a ve školce potřeboval individuální přístup. Jako jeho mladší sestra jsem vnímala

¹ SOUCHOPOVÁ, Š. Naděje pro autismus. [online]. Aktualizováno 18. 12. 2015 [vid. 1. 2. 2017]. Dostupné z: <http://www.nadejeproautismus.cz/kazdyjsmejedinecny/>.

spoustu jeho odlišností. Jeho život nebyl snadný, ale daleko těžší bylo, aby ho jeho okolí přijalo pozitivně a nedívalo se na něho jako na outsidera. V dnešní době je handicap v různých podobách velmi aktuální téma. Nezasahuje pouze do světa literárního jako možné zobrazení reality, ale zasahuje také do oblasti sociologické a psychologické. Je tudíž nezbytné problematice jinakosti věnovat pozornost již od útlého věku jedince a předejít tak případným předsudkům, jež by daného člověka odsouvaly na okraj společnosti. Obecně je jinakost společností vnímána jako téma pro dospělé, kteří by o ní měli v rámci výchovy informovat své potomky. Pro děti je však daleko jednodušší, pokud se s jakoukoliv odlišností setkají prostřednictvím příběhu. Děti na problematiku jinakosti nenarazí pouze ve školním prostředí, ale mohou se s ní potkat v běžném životě – v rodině, u kamarádů nebo na veřejnosti.

Literatura pro děti a mládež (LDM) představuje svět odlišných lidí a dává čtenářům podnět k zamyšlení se nad problematikou jinakosti skrze dobrodružné příběhy. Nejen že si díky knize vytvoří pomyslnou zeď proti předsudkům, ale jejich hodnotový systém je nastaven k toleranci, pochopení a pomoci. Literatura tedy v tomto případě slouží čtenáři primárně jako prostředek k seznámení se s jinakostí z nového úhlu pohledu. Způsoby mohou být různé. Některá literatura zobrazuje jinakost objektivně s určitými autobiografickými prvky, jiná to dělá s určitým nadhledem, další akcentuje didaktickou funkci apod. Právě analýza konkrétních způsobů zobrazení jinakosti v LDM je předmětem této bakalářské práce. Jsem si vědoma, že jinakost je velmi široký pojem. Lze o ní hovořit v souvislosti s problematikou genderovou, sexuální nebo kulturní. Jinakost může také odkazovat na jedince, odlišující se od svého okolí na základě vnitřních a vnějších znaků. Pojetí je opravdu široké. Pro účely této práce se východiskem stala jinakost v podobě fyzického a mentálního handicapu. Tento typ jinakosti jsem si vybrala jednak z osobních důvodů, uvedených v předchozím odstavci, a jednak je to dle mého názoru velmi aktuální téma.

Práce je rozdělena do dvou hlavních oddílů. V první části definuji pojem jinakost v nejširším slova smyslu. Zaměřuji se zejména na stereotyp, outsiderství a normalitu – abnormalitu, protože všechny tyto pojmy úzce souvisí s klasifikací handicapovaného jedince v literatuře pro děti a mládež. Pro upřesnění a bližší představu o dané problematice neopomínám ani vývoj tematiky jinakosti a handicapu v LDM z historického hlediska, jež má zásadní vliv na společnost a její interpretaci dané odlišnosti. V druhé části se již zaměřuji na konkrétní publikace. Představuji dva podnětné texty zabývající se

problematikou fyzického handicapu, a to z pohledu mladého kluka na vozíčku v knize *Kluk a pes* od Ivony Březinové a z pohledu nevidomé dívky v knize *Pět minut před večerí* od Ivy Procházkové. Způsob zobrazení mentálního handicapu analyzuji na základě knihy *Domov pro Marťany* od Martiny Drijverové a nedávno vydané publikace *Řvi potichu, brácho* autorky Ivony Březinové. Uvedené tituly podrobím podrobnější analýze a cílem bude zjistit nejen způsob zprostředkování daného typu jinakosti dětskému čtenáři, ale zároveň se budu snažit vysledovat, jakým způsobem autor nad závažnou problematikou přemýšlí. Je jeho cílem vymýtit předsudky, jež vznikají z nevědomosti a neinformovanosti o daném handicapu? Je literární dílo obrazem reality skutečných životních příběhů? Posiluje tato literatura ve čtenářích empatii k handicapovaným jedincům? Cílem této bakalářské práce je najít odpovědi na tyto otázky a blíže analyzovat jednotlivé literární cesty, obrazy, jež k tomuto zobrazení autoři používají.

2. Vymezení pojmu jinakost

Přesná definice pojmu jinakost nebyla dosud stanovena. Nicméně jinakost úzce souvisí s identitou, kdy je identita chápána jako z části vymezená odlišnost od jiného. Je to „*potřeba každého jedince vymezit a identifikovat skupinu (či skupiny), do níž patří – a taková příslušnost mu dává pocit jistoty a faktického i symbolického zakotvení a vede často k negativnímu vymezování sebe sama a vlastní komunity v zrcadlové opozici k jinému*“.² Identita je velmi komplexní a zásadní pojem provázející „*celý vývoj evropské společnosti od starověku do současnosti, jež staví problém „jinakosti“ jako jeden z trvale důležitých faktorů hledání evropské identity prostřednictvím, kdo jsme „my“ a kdo jsou „oni“*“.³ Všeobecný fakt, že každý z nás je jedinečný, znamená, že ačkoliv máme určité společné znaky – schopnost mluvit, čtyři končetiny, označení homo sapiens aj. - jsme přece jen odlišní. Odlišnosti, kterých si všimneme okamžitě, jsou barva pleti nebo fyzický vzhled. Problém, který nastává ve společnosti, není odlišnost sama, ale způsob jejího vnímání. Již ve starověkém Řecku a Římě byla „*odlišnost vnímána různým způsobem: registrovali ji, někdy ji respektovali, většinou se však před ní alespoň uzavírali a chránili, nejčastěji se ji snažili potírat*“.⁴ Tento postoj přetrvává i nadále. V současnosti přetrvává společenský trend neustále pojmenovávat všechno a všechny, kteří se odchyľují od normy. Máme tendenci oddělovat jedince od celku a přisuzovat mu nové znaky, které vyvolávají nutnost diferenciaci. Vytváříme si předsudky, stereotypy, své okolí označujeme jako outsiders a cokoliv, co nezapadá do „ideálního“ vzorce, považujeme za abnormální. Existuje několik termínů, které s odlišností úzce souvisí, a pojem jinakost částečně definují. Jsou to termíny jako stereotyp, abnormalita a outsider.

2.1. Stereotyp

Termín stereotyp je velmi často spojován s předsudkem. Někteří autoři považují předsudek za synonymum stereotypu, někteří ho označují za negativní stereotyp. Velmi často slýcháme od svého okolí, že: „Romové kradou, Rusové jsou hluční a Američané jsou nedochvilní.“ To jsou příklady stereotypů, které přisuzujeme jiným národům. V

² KLUSÁKOVÁ, L., KŘÍŽOVÁ, M., KUBÍŠ, K., ŘEZNÍK, M., TINKOVÁ, D. Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky. In: *Obraz druhého v historické perspektivě. 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha: Karolinum, 2003, s. 11. ISBN:80-246-0603-8 ISSN:0567-8293. S. 208.

³ KLUSÁKOVÁ, L., pozn. 2, s. 60-61.

⁴ KLUSÁKOVÁ, L., pozn. 2, s. 61.

literatuře se pojem stereotyp poprvé objevil v roce 1922, kdy ho ve svém díle *Public Opinion* uvedl filozof W. Lippmann: „*Mínil jím schematický a jednostranný obraz nějaké věci či jevu v lidském vědomí, vznikající díky zprostředkované, tradované zkušenosti a osvojený většinou dříve, než člověk daný jev sám osobně pozná.*“⁵ Velký sociologický slovník konstatuje, že „*stereotypy, které vznikají a jsou utvrzovány na základě vlastních zkušeností, často souvisí s přecenením jednotlivé, třeba i nahodilé ti.*“⁶ Podle Hayesové „*při stereotypizaci nebereme vůbec ohled na to, jaký člověk ve skutečnosti je. Jednoduše si ho předem zařadíme do předem daných „šuplíků“.*“⁷ Jakmile si ho jednou „zaškatulkujeme“, nahlížíme na přiřazený stereotyp jako na obecnou pravdu a tím vznikne předsudek. Jak uvádí na příkladu Allport: „*Historickým faktem je, že jistí Židé pomáhali ukřižovat Krista. Stereotyp tuto skutečnost zdůrazňoval tak dlouho, až všichni Židé vešli do obecného povědomí jako ti, co zabili Krista.*“⁸

Ať už stereotypy vzejdou z pravdy, nebo ze lži, důležitý faktor, který podporuje jejich vznik, je moc společnosti a zejména moc médií. Média nám nabízí širokou škálu názorů na danou skupinu lidí a jejich způsob prezentace je natolik sofistikovaný, že se nám dostává do podvědomí a nezřídka se z něj stává všeobecný názor na danou skupinu. Tato moc hraje výraznou roli „*v exkluzi odlišného ze sociálního, symbolického a morálního řádu, jelikož stereotypy se většinou vztahují na ty, kdo byli vyloučeni z „normálního“ řádu věci.*“⁹ Pokud bychom se pokoušeli o zničení stereotypů, s největší pravděpodobností bychom neuspěli. Jak sám Allport uvedl: „*Pokoušet se uchránit mysl každého člověka před jakýmkoli setkáním se stereotypy je asi špatná politika. Mnohem lepší je posilovat lidskou schopnost mezi stereotypy rozlišovat a vší mocí se vyrovnávat s jejich vlivem.*“¹⁰ Nikdy se nám zřejmě nepovede přestat vytvářet tyto stereotypy, ale určitě není na škodu bojovat proti nim ve školách a vytlačovat je z médií.

⁵ VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.

Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 8024609193. S. 84.

⁶ MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. *Velký sociologický slovník: II. svazek, P-Ž*.

Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5. S.

⁷ HAYES, N., SMĚKAL, V. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 6. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-909-5. S. 74.

⁸ ALLPORT, G. W. O povaze předsudků. Praha: *Prostor*, 2004, ISBN 8072601253. S. 214.

⁹ BARKER, Ch. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. ISBN 8073670992. S. 180.

¹⁰ ALLPORT, G. W. pozn. 8, s. 226.

2.2. Normalita – abnormalita

Velmi často popisujeme nebo označujeme něco jako normální, ale většina z nás si neuvědomuje, kolik významů toto slovo skrývá. Život ve společnosti je regulován a řízen určitými normami, které si každá společnost v průběhu vývoje nastavila. Každá tato norma či pravidlo předepisuje určité chování nebo stav, který je pak společností považován za něco běžného, co nevyvolává stav odlišnosti, a je tedy normální. Otázkou zůstává, jaký stav nebo chování je doopravdy normální. Jakmile dokážeme klasifikovat pojem normální, jsme schopni vymezit i pojem abnormalita, tedy stav odlišný od stavu normálního. Vymezení pojmu je z hlediska sémantického velmi obtížné, protože existuje několik možností, podle kterých lze normalitu definovat. Odlišně k normalitě přistupuje psychologie, sociologie nebo třeba biologie. „*Pojetí normální se užívá v podstatě ve třech různých významech: 1. Statistickém, 2. funkčním a 3. normativním.*“¹¹

Statistický přístup vychází ze statistiky, která sleduje soubor z hlediska proměnlivosti znaků. Za normální pokládá vše, co je běžné, má velkou frekvenci, pohybuje se kolem průměru. To znamená, že mít zdravé zuby bez kazu je jev abnormální, protože ze statistického hlediska je normální mít zubní kaz – většina dospělé populace má alespoň jeden. Podíváme-li se na „normalitu“ z hlediska funkčního, normální je to, co funguje. Funkční norma je čistě pragmatický přístup. Jedinci, kteří jsou ze statistického hlediska abnormální, mohou být z hlediska funkčního normální. Za normální stav zubů je považována situace, kdy není přítomný žádný zubní kaz.¹² Normalita vychází z předpokládané funkce. V případě, že ji systém neplní, stává se pak abnormálním. V neposlední řadě máme k dispozici také normativní hledisko, které vychází z pojmu „norma“. V tomto případě se nejedná ani o správnou funkci systému, ani o porovnávání z hlediska kvantitativního znaku, ale o společností nastavenou normu, která vymezuje, co je normální, dobré.

„*Pojem normální, ať již v statistickém, funkčním či normativním smyslu, úzce souvisí s pravidelností výskytu, kdežto pojem abnormální s odychlkou od pravidelnosti.*“¹³ Je zřejmé, že pokud je někdo průměrný, správně funguje a odpovídá standardu,

¹¹ SYŘIŠŤOVÁ, E. *Normalita osobnosti*. Praha: Avicenum, 1972, S. 24.

¹² GUNKA, D. *Normalita a diverzita*. Olomouc, 2012. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filosofická fakulta, Katedra filosofie, 14-05-2012. Dostupné z: http://www.kfil.upol.cz/doc/mgr-dipl/DP_Gunka_Daniel.pdf?lang=cz.

¹³ SYŘIŠŤOVÁ, E., pozn. 11, s. 25.

patří do skupiny „normálních“. V lékařských vědách je vztah mezi pojmy normalita a abnormalita ve vztahu k osobě poměrně přesně definován biologickými normami jako je například nemoc – zdraví.¹⁴ Od těchto pojmů se odvozují pojmy normální – pravidelný, průměrný, častý – a abnormální je tedy opak. Jak tedy poznat toho, kdo je jiný, abnormální? Třeba podle toho, že vypadá jinak, než je společnost zvyklá. „*Ty druhé popisují Pickering a Hall v nejširším pojetí jako kohokoliv jakkoliv odlišného od většinové populace. K jejich popisu a charakterizaci často slouží stereotypy*“¹⁵.

Ať už na tento jev nahlížíme z jakéhokoliv hlediska, všechna jsou vytvořena a podmíněna člověkem a hranice mezi normalitou a abnormalitou je nestabilní a stále se proměňuje. Nezáleží pouze na době, ale také na úhlu pohledu a na tom, jak se mění stanovisko pozorovatele. Jak sám E. Martin přiznává ve svém článku *Umění být normální*, vymezení normality je spíše filozofickou otázkou. Přesto tvrdí, že stejně jako její protikladný pojem „nenormalita“, tvoří významné měřítko pro všechny oblasti lidského působení. To, co bylo normální před deseti lety, nemusí být normální dnes a naopak.¹⁶

2.3. Outsider

Každá sociální skupina tenduje k tomu, přiřazovat jedinci ve skupině určitou roli podle jeho pozice a podle osobnostních znaků. „*Sociální role, tzn. chování, které pozici odpovídá, je očekáváno jako náležité a také je komplementární k dalším rolím ve skupině.*“¹⁷ Na základě tohoto definování se od každého jedince očekává, že bude plnit svou roli přesně podle nastavených pravidel. „*Realizace rolí je ovšem výrazně podmíněna individuálními osobními dispozicemi dítěte*“¹⁸ a jednotlivé vlastnosti každého jedince výrazně ovlivňují pozici v hierarchii. Sociální psychologové uvádějí obvykle pět kategorií sociálních pozic, kde nejvýše stojí osoby populární a nejnižší osoby mimostojící, které nikdo neakceptuje. Tyto rozdíly můžeme zaznamenávat zejména ve školním prostředí. Zpravidla čím vyšší společenskou pozici dítě disponuje v kolektivu, tím populár-

¹⁴ RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. *Speciální pedagogika*. 4. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. Učebnice. ISBN 8024414759. S. 26-27.

¹⁵ NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, A. *Ti druzí sportovci: mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948-2008*. Praha: Karolinum, 2012, ISBN 978-80-246-2038-1. S. 6.

¹⁶ MARTIN, E. *Umění být normální*. Prostor. 1998, č. 2. S.15.

¹⁷ HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2. vyd. Praha: Grada. 2015. ISBN 978-80-247-4674-6. S. 33.

¹⁸ NAKONEČNÝ, M.. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970. S. 172.

nějším se stává. Obvykle to jsou děti inteligentní, kamarádké, sebejisté, vzhledově atraktivní. Nepopulární děti jsou potom ty, které mají k těmto rysům daleko, které se liší a jsou často vnímány jako „jiné“.

Jakmile tento „odlišný“ jedinec vybočí ze své role a poruší nastavené společenské normy v dané skupině, přichází trest. *„Jedinec, který se odchýlil od normy, je vystaven malému ‚dobírání‘, nepřátelství, nadávkám, posměchu, projevům nevole, nespokojenosti, rozhořčení, pohoršení, zhnusení atd. Naopak jedinec dodržující normy a chovající se tak, jak to odpovídá ideálům skupiny, dostává různé verbální i výrazové projevy uznání a souhlasu, pochvaly, vděčnosti, úcty, obdivu atd.“*¹⁹. V případě negativní sankce je jedinec zahrán do kouta a stává se z něho „outsider“. Outsiderství patří k jedné možné specifikaci jinakosti a nemůžeme k němu přistupovat pouze z jednoho úhlu pohledu. Podobně jako tomu je u „stereotypu“ nebo „normality“, tento fenomén vychází z poznatků některých společenských věd (sociologie, psychologie, filosofie aj.). Původ slova vychází z anglického *outside*, překládaného jako „vně, mimo“, spojením slov *out* (venku) a *side* (strana). Z historického hlediska se tento pojem začal používat ve spojitosti s koněm, který v závodě nepatřil mezi favority. Outsider je tedy někdo, kdo nepatří mezi oblíbené jedince. Mezi favority zřejmě nepatřil ani žák v následujícím příkladu z praxe. Žákům základní školy byly přečteny tři věty a jejich úkolem bylo zjistit, kdo byl adresátem těchto výroků. *„Místností se ozývá: ‚, ‚Za to může určitě on, to je jasné. ‘ ‚S ním se nebav, ten k nám nepatří, ‘ či ‚To bys ještě nepochopil. ‘ Žáci po sobě pokukují, chvíli přemýšlejí a pak začínají zkoušet své nápady: ‚To říká někdo někomu ze třídy, kdo je nověj. ‘ ‚nebo někomu, kdo doleží. ‘ Odpovědi nakonec zobecňuje Páťa, která konstatuje: ‚To se říká člověku, kterej je jinej než ostatní. ‘*²⁰

Správné plnění společenské role a dodržování daných pravidel patří bezesporu k důležitým faktorům při vzniku tohoto postavení ve společnosti. Nicméně mezi nejvýraznější znaky ovlivňující přístup dětí a mládeže k odlišným jedincům a ovlivňující ono postavení patří vnější znaky (tělesné postižení, rasová odlišnost, příslušnost ke znevýhodněné sociální skupině apod.). Zjevné odlišnosti vyvolávají dojem skutečných odlišností. *„Veškerá zkušenost nás učí, že když něco vypadá jinak, obvykle to také jiné je. Černý mrak na obloze znamená něco úplně jiného než mrak bílý. Skunk není kočka. Na-*

¹⁹ NEKONEČNÝ, M. pozn. 18, s. 312.

²⁰ ŠALAMOUNOVÁ, Z. ZŠMutenická [online]. [vid. 12. 4. 2017]. Dostupné z: www.zsmutenicka.cz.

še pohodlí – a někdy i náš život – závisí na tom, že se tváří v tvář různým situacím naučíme jednat různým způsobem.“²¹

Výše uvedené pojmy jako jinakost, abnormalita, stereotyp se do jisté míry odlišují, ale jejich společným rysem je způsob, jakým je identifikujeme. Člověk k identifikaci používá primárně svůj zrak, podle kterého si osobu zařadí do pomyslné přihrádky sympatií nebo antipatií. Lidé mají tendenci soudit své okolí zejména podle vzhledu a na základě viditelných znaků, protože „*pokud existuje nějaké viditelné znamení, lidé se téměř vždy domnívají, že je spojeno s vlastnostmi uloženými hlouběji, než tomu skutečně je.*“²² Zejména tělesně nebo mentálně postižení jedinci podléhají ostřejší kritice a jsou snadným terčem posměchu, šikany a nepochopení, protože neznámé vzbuzuje zpravidla více strachu než běžné a poznané a fyzická nebo mentální odlišnost je ve většině případů na první pohled zřejmá. Z výzkumů, které uvádí Jesenský, vyplývá, že nejméně přijímanou skupinou jsou mentálně postižení (52 %), do druhé skupiny patří nevidomí (42 %), neslyšící zaujmají třetí místo (34 %), na čtvrtém místě jsou tělesně postižení (19 %).²³ Představy majoritní společnosti o postižených bývají opředeny množstvím nejasností, záhadami, předsudky a často i obavami. K těmto představám přispívají i samotné projevy postižených jedinců: jinak se chovají, jinak reagují, mají problémy v komunikaci aj. Z toho pak plyne rozpačitý, negativní nebo lhostejný postoj společnosti k těmto lidem. Je důležité si uvědomit příčinu vznikajících předsudků a zkusit nahlédnout na danou problematiku i z jiného úhlu pohledu. Je patrné, že negativní postoj vzniká z pocitu strachu a nejistoty z něčeho neznámého, a tak částečným řešením tohoto problému by mohlo být zvýšení informovanosti společnosti o těchto odlišných jedincích. Okolí by jim pak možná lépe porozumělo, přestalo se jich bát a prokázalo jim více empatie, lásky a porozumění. Vždyť to je to jediné, co potřebují.

²¹ ALLPORT, G. W., pozn. 8, s. 156.

²² ALLPORT, G. W., pozn. 8, s. 158.

²³ JESENSKÝ, J. *Prostor pro integraci*. Praha: Comenia Consult, 1993. S. 49-50.

3. Literatura s tematikou jinakosti

„Moderní literatura pro děti a mládež nabízí mnohé tituly zachycující jinakost, ať už ve smyslu kulturní jinakosti, outsiderství (např. handicapovaní hrdinové, Židé, migranti apod.), zobrazení života fantastických bytostí či lidí nebo zvířat odlišujících se od okolního světa jinakostí svých vnějších nebo vnitřních rysů.“²⁴ Všechny tyto tituly mohou být velmi dobrým pomocníkem při vytváření správného postoje vůči jinakosti. Literatura umožňuje dítěti seberealizovat se ve vlastním světě a adaptovat se na svět dospělých, a tím se může stát vhodným výchovně-vzdělávacím prostředkem. Jejím cílem je například zprostředkovat dítěti základní poznatky o okolním světě, a tím čtenářům pomáhá nejen zapojit jejich představivost, rozšířit slovní zásobu, ale také jim nenásilně předkládá možný způsob porozumění sobě samým a svému okolí. Z pohledu integrace a inkluze je tento cíl důležitý jak pro zdravé děti, tak pro ty handicapované, protože „integrace je stav, kdy se zdravotně postižený jedinec vyrovnal se svou vadou, žije a spolupracuje s nepostiženými, prokazuje výkony a vytváří hodnoty, které společnost intaktních uznává jako rovnocenné, společensky významné a potřebné.“²⁵ Proces sociálního začlenění je velmi obtížný. Cílem LDM je ukázat dětem nejen zrcadlo, ale také bránu do světa lidí z různých odlišných skupin, kteří si společně hrají, pracují, řeší stejné nebo podobné problémy a společně překonávají překážky. Literatura pro děti a mládež je nejlepším přirozeným nástrojem nenásilně ukazujícím skutečnost, ve které, přes různé jinakosti, všichni sdílejí stejné pocity - lásku, smutek, strach, ale i touhu po spravedlnosti a cti. „Působení literatury pro děti a mládež má široké rozpětí – od poloh rozpoznávajících základní rysy společenských vztahů až k polohám, které přímo zasahují individuální sebereflexi dítěte. Dítě je na začátku svého osobnostního vývoje a s čím se ve své četbě setká, ho může ovlivnit pozitivně, či negativně.“²⁶

3.1. Vývoj tematiky jinakosti v příběhové próze

Příběhová próza s dětským hrdinou ukazuje různé modelové situace, v nichž se čtenář může ocitnout, a tak mu dává možnost identifikovat a reflektovat vlastní zkušenosti.

²⁴ KUSÁ, J. *Multikulturní tematika ve vybraných knihách pro děti a mládež*. [online]. [vid. 12. 10. 2016]. Dostupné z: <http://konference.osu.cz/cestina/dok/2010/kusa-jana.pdf>.

²⁵ PIPETKOVÁ, J. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 978-80-7315-198-0. S. 29.

²⁶ CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973. S. 56-57.

nosti. Obsahuje témata, jež jsou dětským čtenářům blízká, a nabízí případné řešení problémů, s nimiž se setkává v běžném životě. Nejenže pomáhá rozvíjet dětskou osobnost, ale také přispívá k utvoření hodnotového systému čtenářů, a tím je učí morálním a etickým zásadám. Tato literatura „*prochází prakticky všemi fázemi čtenářské ontogeneze, v každé z nich má jinou váhu, jiné pozadí a tvarové modifikace, do její podoby se promítá zvláště silně i obecný vývoj literatury, proměny společenské, proměny v sociálním postavení dítěte, v chápání jeho duševního založení, jeho rolí, práv a povinností.*“²⁷ Z počátku byl příběh spíše nereálný, smyšlený, vytvořený dle potřeb školy a církve, jehož funkcí bylo především čtenáře vychovávat a vzdělávat. Mezi literárním příběhem a skutečností nastala určitá disharmonie. V důsledku potlačování obrazu dítěte mravními tendencemi byl čtenář ochuzen o momenty, s nimiž by se rád ztotožnil. „*Chápavější obraz vnitřního světa dítěte, jeho mentality, se prosazoval jen zvolna, výrazněji až ve dvacátém století a později.*“²⁸

Ve 20. století literatura pro děti a mládež prochází výraznými změnami. V popředí stojí snaha o vytvoření skutečných dětských postav, které se pohybují ve skutečném světě dospělých a nejsou odtrženy od reality. Byla to „*snaha vytvářet i pro dítě skutečné umění, tj. snaha vymanit jeho obraz z někdejších pseudoliterárních konvencí a zachytit skutečné dítě ve skutečném světě.*“²⁹ Společenské dění, potřeby, sociální role, duševní rozpoležení dítěte a samotný vývoj literatury se promítá do podoby příběhové prózy. Nejvíce pozornosti je směřováno k dětskému hrdinovi a jeho okolnímu světu. „*Dětský hrdina má zásadní význam pro pochopení ideje a smyslu literárního díla, je hlavním nositelem děje a autorova záměru. Vůči svému čtenáři vystupuje jako rovnocenný partner: mívá shodné motivace, potřeby a zájmy, životní pocity, prožitky a zkušenosti, obdobnou mentalitu a jako typ se vyznačuje identickými, důvěrně známými vztahy k rodině, okolí i společenskému dění.*“³⁰

Proces sebepoznávání, boj s existenčními problémy, překonávání pocitu osamělosti a bolesti, potřeba někam patřit, rasové problémy, život s handicapem,

²⁷ CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. *Výbrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979. S. 10.

²⁸ CHALOUPKA, O. *O literatuře pro děti*. Praha: Československý spisovatel, 1989. Puls. S. 66.

²⁹ CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V., pozn. 26, s. 18.

³⁰ TOMAN, J. *Výbrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: PdF JU, 1992. ISBN 80-7040-055-2. S. 73.

outsiderství atd. jsou náměty, které jsou i nejmenším čtenářům velmi známé. Motiv outsiderství patří tedy mezi typické motivy v LDM. S vývojem společnosti a písemnictví je spojen i samotný vývoj tohoto motivu, jehož pojetí i funkce se v kontextu vývoje dětské literatury velmi proměňuje. V kapitole 2.3 je pojem outsider klasifikován jako člověk vyřazený na okraj společnosti. Tento typ outsidera se ve světové literatuře objevil již v první polovině 19. století v podobě chudých, týraných sirotků. V české literatuře se motiv outsiderství objevil až v 80. letech 20. století. Narozdíl od současného pojetí tematiky outsiderství měly tyto příznaky outsiderství spíše pozitivní charakter v podobě jedinečného nadání nebo neobvyklých zálib hlavního hrdiny. Ten se od svého okolí na první pohled nijak zvlášť neodlišoval a jeho okolí ho neodsuzovalo. O desetiletí později, zejména po listopadu 1989, dochází nejen k výraznému rozmachu této tematiky, ale také k odlišnému pojetí. „*Začínají se objevovat témata v předchozí době tabuizovaná či zobrazovaná v méně konfliktní podobě. Patří k nim mimo jiné náměty dotýkající se drogové závislosti a s ní často související kriminality, prostituce, problémů spojených s poruchami příjmu potravy a života s hendikepem.*“³¹ V tomto období se zvyšuje zájem o „*postavy, jež se dostaly nebo dostávají do obtížné situace jen proto, že mají jinou barvu pleti, jiný původ, odlišují se tělesně nebo duševně. Všechny mají problémy vyrovnat se se sebou samými, s okolím a jejich budoucností.*“³² Tematická rovina se inovuje. „*Postavy outsiderů se z čistě realistických próz stěhují do oblasti prózy s fantastickými a magickými prvky.*“³³ Pozornost nebyla zaměřena pouze na fantazii, ale také na okolní svět ve „*vztahu k individualitě a identitě osobnosti. Časté je téma outsiderství, handicapu, diskriminace, časově a prostorově dochází k prostupování reality a fantazie.*“³⁴ V tomto období je outsiderství jedním z nejvýraznějších rysů LDM a je tím označen prakticky jakýkoli zvrát ve vývoji událostí

³¹ SLADOVÁ, J., LIŠOVSKÁ, P., HNIDÁKOVÁ, P. *Reflexe sociálně patologických jevů a hendikepu v současné literatuře pro děti a mládež*. In: SLADOVÁ, J. et al. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4025-5. S. 31

³² URBANOVÁ, S. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let. XX století: (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouci: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-185-9. S. 15.

³³ URBANOVÁ, S., pozn., 32. s. 124.

³⁴ URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1. S. 142.

nebo psychická překážka, se kterou se musí hlavní hrdina vypořádat, „*prakticky jakákoli vývojová peripetie či krize postavy.*”³⁵

Jednou z možných psychických překážek může být handicap nebo znevýhodnění obecně. Jak uvádí Šubrtová, ať už se jedná o handicap mentální, fyzický, sociální či kulturní, „*postava s handicapem se v této literární produkci částečně překrývá s postavou outsidera, ten však není tak vyhroceně stigmatizován. Zatímco podstatou outsiderství je jakási okrajová pozice postavy, která se vyděluje ze svého okolí, postava s handicapem se může pro svůj handicap ocitnout v outsiderské pozici.*”³⁶ Je zřejmé, že pojem handicap není synonymem slova outsider, ale do jisté míry na sebe odkazují. Handicap vnímaný u druhé osoby vyvolává u zdravého jedince pocity nejistoty. Výsledkem těchto pocitů jsou většinou předsudky vůči postiženým lidem, které mohou způsobit zařazení handicapovaného do outsiderské pozice. Handicap nutně nemusí znamenat jinakost v negativním slova smyslu, ale naopak jedince odlišuje se od obyčejné skupiny ve společnosti a dodává mu jistou jedinečnost. Příkladem může být zpěvák John Scatman, handicapovaný vadou řeči - kóktáním. Díky tomu se stal terčem posměšků a společnost ho odsoudila k neúspěchu. I přes tuto nelehkou sociální roli se dokázal ve světě showbyznysu dostat mezi elitu. Kóktání se stalo jeho „poznávací značkou”, která mu umožnila odlišit se od ostatních. Z toho vyplývá, že odlišnost může být příčinou outsiderské pozice, ze které se však postižený může vymanit, i když jeho handicap přetrvává. Jak Urbanová uvedla ve svém díle *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež*, důležité je „*Být jiný, a přitom mít právo zůstat stejný. Je důležité nerezignovat, neizolovat se, naopak najít pozitivní vztah k sobě samému a ke svému okolí.*”³⁷

V závislosti na druhu handicapu se pohled hlavního hrdiny na vnímání sebe sama odlišuje. V případě fyzického handicapu je centrem pozornosti postižený jedinec, jehož postoj může být buď pozitivní, nebo negativní. Někteří si svou odlišnost plně uvědomují, jiní, jakkoli jsou se svou jinakostí vyrovnání, se občas neubrání pocitům smutku či frustrace. Můžeme se setkat i s dětským hrdinou, jenž svůj handicap za hand-

³⁵ ŠUBRTOVÁ, M. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In URBANOVÁ, S. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-185-9. S 125-126.

³⁶ URBANOVÁ, S., pozn. 32., s. 126.

³⁷ URBANOVÁ, S., pozn. 32., s. 15.

icap nepovažuje a je tak schopen aktivního vnímání světa. V případě mentálního handicapu je to trochu jinak, protože „*být jiný než ostatní s sebou nese řadu problémů*“³⁸, které se neváží pouze k postižené osobě, ale také k jejímu okolí. Zejména se to projevuje u mentálního handicapu, u kterého si postižený jedinec svou jinakost vůbec neuvědomuje. V důsledku neschopnosti aktivně se podílet na utváření negativního či pozitivního postoje k této skutečnosti je veškerá pozornost přeměřována na osobu pečující o postiženého. V tomto případě se může jednat o stav, kdy rodina a sourozenci dospěli do fáze smíření, ale i přesto se jejich jednání neobejde bez stavu frustrace, skepse a viny za handicap jejich dítěte či sourozence.

3.2. Handicap v literatuře pro děti a mládež

Jak již bylo zmíněno v úvodu, každý člověk je jedinečný a odlišuje se od ostatních. Většina z nás je považována za „normální“ díky plnění daných norem vzhledu, chování, inteligence aj. Nicméně od počátku lidské společnosti se objevovali lidé, kteří se až příliš výrazně odlišovali od většiny, a aniž by o to usilovali, přitahovali tak na sebe pozornost. Jejich „odlišnost“, nejčastěji způsobená tělesnou vadou, zapříčinila zvýšenou pozornost společnosti. Pojem postižení „*předpokládá určitou už ustálenou, kodifikovanou a institucionalizovanou představu o tom, co je ‚normální‘. Tato představa nás vede k rozlišování na základě jinakosti, jehož výsledkem je vytváření menšin a jejich případná diskriminace či společenské vyloučení. Je tedy patrné, že pojmy postižení a normality ovlivňují naplňování hlavních principů moderní demokratické společnosti – rovnosti, svobody a bratrství. Podobně jako tyto principy ani pojmy postižení a normality neexistují mimo dějiny, protože jsou výsledkem historických a kulturně sdílených procesů.*“³⁹

Tyto procesy ovlivnily zejména společenský pohled na postiženého jedince. Velký vliv na postoj společnosti vůči handicapovanému měla medicína, která dosáhla ohromných pokroků, a proto jakýkoli handicap byl považován za její selhání. Díky této ideologii se postoj jedince utvářel podle nastaveného systému a problematika handicapu nebyla vždy pozitivně vnímána, naopak byla cíleně vytěsňována. „*V českém literárním kontextu po roce 1948 se vynořují i důvody ideologické: postava handicapovaného dítěte nezapadala do dobového uměleckého schématu nového, šťastnějšího zítřka, jehož*

³⁸ URBANOVÁ, S., pozn. 32., s. 15.

³⁹ Centrum současného umění: Postižení normalitou. [online]. [vid. 8. 1. 2017]. Dostupné z: <http://www.dox.cz/cs/vystavy/postizeni-normalitou>.

nositelem měla být právě mladá generace.”⁴⁰ V české společnosti bylo toto téma tabuizováno a handicapovaní jedinci byli odkládáni do ústavů. Tabu ve společnosti se promítá do tabu v literatuře, a proto se v dětské literatuře, až na výjimky, handicapovaná postava neobjevovala.

Velký zvrat přichází se změnou režimu a uvolněním atmosféry v devadesátých letech. *„Zvláště v nakladatelské praxi nastalo něco, co se může nazvat otevřeností, ale co bylo veřejností vnímáno jako chaos a literární kritikou je nazýváno estetickým pragmatismem a pokleslostí.*“⁴¹ Toto období přineslo větší svobodu tvorby. Čtenáře tak zajímala literatura, která byla dříve zakázána, a celkový přístup k handicapovaným jedincům se začal výrazně měnit. *„Vzrůstá trend integrovat je neformálně i institucionální cestou do kolektivu zdravých vrstevníků a souběžně s ním proniká i do řady literárních děl pro děti a mládež problematika fyzicky, psychicky či sociálně handicapovaného dítěte.*“⁴² Na základě těchto společenských změn dochází i k detabuizaci tématu handicapu v LDM a zájem čtenářů o knihy s touto tematikou stoupá. Kromě publikací pojednávajících o jedincích s tělesným postižením se knižní trh obohacuje i o knihy zabývající se handicapem duševním. *„V předrevoluční době bylo v literatuře pro děti a mládež zobrazováno pouze postižení tělesné (např. v knihách Stanislava Rudolfa, Ivy Procházkové aj.), avšak po roce 1989 se poprvé začíná objevovat také tematika duševního handikepu. Zde bychom neměli opomenout zmínit knihu Domov pro Martány (1998) Martiny Drijverové, která se věnuje problematice Downova syndromu. Život dítěte s tělesným handikepem tematizovala v příběhu Kluk a pes (2011) Ivona Březinová.*“⁴³ V současnosti nejsou ani děti ani dospělí nuceni přijímat předem danou ideologii. Mají právo se vzdělávat a číst knihy s různou tematikou. Žijí v demokratické společnosti, která si zakládá na svobodě názoru, a snaží se ukázat cestu k pochopení a přijetí odlišných jedinců, protože se s nimi setkávají a budou setkávat denně.

⁴⁰ ŠUBRTOVÁ, M. *Handicap a jeho zobrazení v literatuře pro děti a mládež ve 2. polovině 20. století a na počátku 21. století.* [online]. [vid. 8. 1. 2017]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/repo/1085026/cs>.

⁴¹ URBANOVÁ, S., pozn. 34, s. 47.

⁴² ŠUBRTOVÁ, M., pozn. 35, s. 132.

⁴³ SLADOVÁ, J., LIŠOVSKÁ, P., HNIDÁKOVÁ, P., pozn. 31, s. 44.

4. Handicap

Původ slova handicap pochází z Anglie („hand in cap“ – ruka v klobouku) z roku 1827. Poprvé se tento termín objevil na dostihové dráze, kde ruka v klobouku znamenala nějaké znevýhodnění pro silnější koně, které mělo docílit vyrovnanosti sil všech koní, a závod by tím tak byl vyrovaný. Později se tento termín začal používat i v jiných oblastech, zejména u lidí, jako označení nějaké vady nebo postižení. „*Hovoří se tedy vlastně o znevýhodnění určitých osob oproti jiným osobám – většinou bez vlastního zavinění, daném genetickými, vrozenými či v průběhu života působícími faktory sociálními a sociálně psychologickými.*“⁴⁴ Ve speciální pedagogice je „*handicap vyjádřením znevýhodnění jedince s postižením, defektem v rámci interakce se společenským prostředím. Defekt se může stát handicapem pouze v určitých společenských situacích nebo prostředích. Někdy znevýhodňuje dotyčné jedince a přerůstá v širších společenských oblastech.*“⁴⁵ Handicap většinou nevznikl vlastním zaviněním. Byl geneticky podložený, vrozený nebo získaný během života vlivem působících faktorů.⁴⁶ Přesto však v lidech vyvolává obavy a strach, které ústí v před-sudky. Strach většinou vzniká z nevědomosti a z nedostatku informací, „*protože většinou společnost je nepostižená, vnímá jako jednu z nejčastějších odlišností nějaký handicap. A ten je vnímán především negativně, protože může přinášet omezení, která pro nepostiženého člověka vypadají nepřekonatelně. Zároveň je na handicapované sportovce často nahlíženo jako na neuvěřitelné hrdiny, kteří dokážou něco, co ,my nepostižení ne. V ,mainstreamové‘ společnosti ovšem panuje řada stereotypních před-sudků o tom, co vlastně postižený člověk může a nemůže dělat*“⁴⁷

V historii se lidé příliš nedostávali do přímého kontaktu s postiženými lidmi, proto byla jejich informovanost o nemocech, chorobách velmi nízká, a tak nevěděli, jak se k postiženým chovat. Setkání s postiženým je vyvádělo z míry mnohem více, než je tomu dnes. V současnosti je integrace postižených do života majoritní společnosti stále

⁴⁴ VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-582-3. S. 18.

⁴⁵ RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L., pozn. 14, s.20.

⁴⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9. S. 162.

⁴⁷ TEJKALOVÁ, A. *Ti druzí sportovci: mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948-2008*. Praha: Karolinum, 2012. S. 7.

více předmětem společenské diskuse. Přestože se v dnešní době snažíme měřit všechny „stejným metrem“, stále se na odlišnost člověka díváme jako na něco nevšedního, co nás uvádí do situací, ve kterých nevíme, jak se zachovat. Neuvědomuje si však nutnost a potřebu plné integrace postiženého mezi zdravé jedince, která může být obohacující pro obě strany. Utvářejí se tím vazby a socializace světa se posouvá na vyšší úroveň, protože nejen postižený jedinec se musí umět vyrovnat se svým handicapem, ale stejný úkol má i naše společnost. Většinová společnost občas trpí předsudky vůči postiženým osobám. Společnost obecně se na tyto jedince dívá tak trochu „skrz prsty“, ať už ve smyslu, že se jim vyhýbá jako něčemu nebezpečnému, nebo má s nimi naopak přehnaný soucit a není tudíž schopna se k nim chovat jako k sobě rovným lidem. Vytváří si soud na základě domněnky, předsudku, který však pramení pouze z jejich dedukce. Májí tak tendenci ke generalizaci, sklon vidět je všechny stejně, bez přihlídnutí k jejich individuální jedinečnosti. Kontakt s takovými jedinci vyvolává v lidech pocity ohrožení a nejistoty. Tato nejistota nemusí mít za důsledek pouze strach, že by nám mohly tyto osoby ublížit, ale spíše pramení z nevědomosti, jak k těmto osobám přistupovat. Jak Ralf Waldo Emerson řekl: *„strach vždycky pramení z nevědomosti.“* Je to přirozená reakce člověka, přirovnatelná k pocitu, kdy stojíme ve tmě a jsme nuceni udělat krok do ne-známa. Abychom dosáhli úspěšného začlenění a odstranili pochyby, obavy a strach z něčeho odlišného, neobvyklého, je zapotřebí vzájemná spolupráce a dostatečná informovanost obou stran. Z psychologického hlediska, pokud nemáme dostatek informací o jednotlivých handicapech, kognitivní složka upadá a do popředí se staví složka citová, konkrétně emoce. V důsledku ambivalence emocí vzniká soucit nebo odpor vůči postiženému.

V životě by však měla být nastavena rovnováha, a to platí i v tomto případě, protože jakmile dosáhneme této rovnováhy a naučíme se správnému postoji vůči handicapovanému jedinci, nebude potřeba se dívat na handicap jako na něco zcela odlišného, k čemu bychom neuměli zaujmout patřičné stanovisko. Tento přístup můžeme získat učením, a proto by měl být posílen snahou školy, rodiny a celé společnosti. Integrovaný musí přijmout normy většinové společnosti a ta musí integrovanému vytvořit takové podmínky, aby byl schopen dostát své společenské roli s hrdostí. S tímto mají problém nejen dospělí, ale i děti, a právě literatura se mladým čtenářům snaží situaci usnadnit. Zatímco informace pro dospělého přicházejí ze strany médií, veřejných diskusí, odborných publikací aj., pro dítě to může být právě příběh. Člověk s jakýmkoliv

druhem postižení může na první pohled vypadat jako někdo, kdo není schopen žít plnohodnotný život a radovat se z něj. Opak je však pravdou. I on má své touhy, přání, radosti a smutky. Touží po dobrodružství, přátelství, partnerovi/partnerce a chce něco dokázat, ať už ostatním nebo sobě samému. A právě na základě literárních příběhů se dítě učí, že ne nadarmo se říká „*nesud' knihu podle obalu.*”

V následujících kapitolách 4. 1 a 4.2 se budeme více zabývat dvěma různými typy handicapu, a to konkrétně handicapem fyzickým a mentálním. Je důležité si uvědomit, že v obou případech handicap nezasahuje pouze postiženého jedince, ale zároveň se promítá do života ostatních členů rodiny v podobě sociálního handicapu. V důsledku tohoto handicapu se jednotlivé osoby dostávají do outsiderské pozice, jež by mohla být označena jako „sociální outsiderství” Nejvíce se s tímto problémem setkáme v knihách *Domov pro Martány* a *Řvi potichu, brácho*.

4.1. Tělesný handicap

Tematika tělesného handicapu patří v literatuře pro děti a mládež (oproti ostatním znevýhodněním) k velmi frekventovaným námětům. Čtenáři je umožněno proniknout nejen do běžného života postiženého člověka, ale především do jeho duševních pochodů, jež jsou pro výstavbu děje zcela klíčové. Tělesný handicap představuje pro postiženého jednu z největších životních zkoušek, které ovlivňují plnění společenských rolí (partnerská, rodinná), pracovní činnosti, zájmové aktivity aj. Fyzicky postižený hrdina si narozdíl od psychicky postiženého jedince uvědomuje svou odlišnost a své postavení ve společnosti, vnímá veškeré překážky a výzvy, které mu postižení přineslo, a právě způsob, jakým se se vším vyrovnává, může být pro čtenáře velmi obohacující. Jako tělesný handicap bývá často společností chápán pouze ten, který je na první pohled vidět a postihuje pohybové ústrojí. Tato domněnka je mylná, protože tělesný handicap nemusí být na první pohled znát (zrakové a sluchové postižení, chronické nemoci aj.). Problematikou jedinců postižených slepotou se zabývá publikace *Pět minut před večeří* a život mladého kluka na elektrickém vozíku v knize *Kluk a pes* nám dává nahlédnout do světa handicapovaných i skrze asistenčního psa. O těchto knihách pojednává podrobněji následující podkapitola.

4.1.1. Iva Procházková – Pět minut před večeří

Iva Procházková patří mezi přední prozaičky 90. let 20. století a je jednou z nejvýznamnějších současných spisovatelek pro děti a mládež. Díky spojení fantazijních prvků s reálným světem dětského hrdiny jsou její knihy velmi čtivé a zanechávají ve čtenáři silný emoční zážitek. Jednou z takových knih je i dílo *Pět minut před večeří*, oceněné Zlatou stuhou v roce 1996. *Pět minut před večeří* je krátké vyprávění líčící neobvyčejným způsobem vnitřní svět nevidomé holčičky, hlavní hrdinky příběhu, a předkládá tak čtenáři nový pohled na problematiku fyzického handicapu.

Je pět minut před večeří a malá Babeta, hlavní protagonistka příběhu, se dožaduje tatínkova vyprávění. Přesto, že mamčiných „pět minut“ trvá pokaždé jinak dlouho, malá holčička přesvědčí tatínka o dostatečném množství času, protože „s každým vyprávěním můžeš být za pět minut hotový, když víš, co je nejdůležitější.“⁴⁸ Otec retrospektivně vypráví příběh rodiny. Představuje profesi rodičů Babety, svou – listonoše a matky – holičky. V době, kdy je maminka těhotná s Babetou, očekává dopis od biolo-

⁴⁸ PROCHÁZKOVÁ, I. *Pět minut před večeří*. Praha: Albatros, 1996. ISBN 80-00-00436-4. S. 4.

gického otce holčičky, který má doručit současný tatínek dívky, listonoš. Ten se tak stává poslem špatných zpráv. Biologický otec Babety sděluje, že odcestoval do Brazílie a očekávaného dítěte se vzdává. Jeho roli později zaujímá listonoš, tatínek vypravěč. Ten se rozhodne vzít na sebe veškerou zodpovědnost, a to aniž by tušil, že se dítě narodí s handicapem. Stává se tak tatínkem „ze všech tatínků nejtatínkovatějších!“⁴⁹ Všichni se na narození malé Babety velmi těší, ale okamžik štěstí střídají slzy, když se zjistí, že narozené miminko je slepé. Nadějí celé rodiny zůstává operace očí v pozdějším věku. Vypravěčem příběhu je sice tatínek, místy však jeho vypravování doplňuje Babeta a svými poznámkami objasňuje čtenáři zásadní informace o své slepotě. Její svět není černobílý, jak by si mnozí mohli myslet, svým vyprávěním dokazuje, že září škálou barev a pestrých obrazů. Bouřkové mraky se stávají obrovskými obry, dešťové kapky bláznivě tančí a bubnují do skla a účesy od její maminky ji přetvářejí v mořskou vílu, lva nebo třeba klauna v cirkuse. V závěru knihy dochází k očekávané operaci očí. Jediná Babeta nechápe, proč musí oční zákrok podstoupit, když je přesvědčená o tom, že jsou její oči zcela v pořádku. „*Ale moje oči jsou v pořádku, vysvětlila mu Babeta. Vidím všechno, co chci!*“⁵⁰ Dojemný životní příběh, vyprávěný bez sentimentu, s humorem, všudypřítomnou láskou je zakončený tím nejšťastnějším koncem a nabízí čtenářům zcela jiný pohled na zrakové postižení.

Urbanová klasifikuje tuto publikaci jako „*povídání o lidské identitě s hlubinnou vrstvou zápasu s netvory, s astrálním mýtem světla. Je to sdělování řeči toho, co člověk hluboce cítí, co zná, ale přesto chce být znovu vyslovováno a slyšeno.*“⁵¹ Sdělení tohoto příběhu lze považovat za text „*náležící k proudu myšlenkově náročné, mnohovýznamové literatury,*“⁵² protože obsahuje témata, jež jsou pro čtenáře mladšího věku těžko uchopitelná (odchod otce od rodiny, náhradní otec aj.). Pojetí této problematiky je však v podání Ivy Procházkové zcela přizpůsobené mladšímu čtenáři nebo dokonce i těm, kteří ještě číst neumí. „*Procházková ví, že každý člověk opakovaně a rád slyší něco, co jej zajímá, protože vypovídá o jeho podstatě, o zrození, podobnosti a blízkosti, o prvních samostatných výpravách za poznáním, o vyvíjející se náklonnosti k někomu a něčemu, o začleňování do určité společnosti atd. Jednu a tutéž událost chce člověk opakovaně slyšet*

⁴⁹ PROCHÁZKOVÁ, I., pozn. 48, s.46.

⁵⁰ PROCHÁZKOVÁ, I., pozn. 48, s. 37.

⁵¹ URBANOVÁ, S., pozn. 32, s. 149.

⁵² URBANOVÁ, S., pozn. 32, s. 149.

a opakovaně prožít. Projevuje se v narativním modelu pohádky, stejně jako v dobrodružných nebo milostných příbězích.⁵³ Příběh obsahující závažnou problematiku matčina sociálního a Babetina zdravotního handicapu je díky vypravěčské strategii zobrazen jako harmonické vyprávění, vykazující některé formální znaky pohádky. Tatinčovo vypravování začíná slovy „byl jednou jeden mladý muž“⁵⁴, fantazijní představy se zhmotňují v dracích očekávajících v dopisních schránkách příděl potravy či bouřkové mraky přeměňující se do zlověstných obrů. Ve skutečnosti se o pohádku nejedná

Celé vypravování je modelováno jako povídání před večeří. Večere je doba, kdy se rodina schází dohromady, sděluje si své zážitky a baví se o událostech zítřka. Autorka dává najevo důležitost společně stráveného okamžiku, kdy si rodina a přátelé vyhradí čas na sebe a stráví ho společně. Tento okamžik je důležitý v každé rodině, o to více v rodině s handicapovaným jedincem. V tomto případě je to společná chvíle nevlastního otce s dcerou, kde čas je relativní pojem. Není vůbec důležité, kdy, ani jak dlouho si povídají, důležité je, že k tomu dochází. I když je vymezený čas poměrně krátký, dobremu vypravěči stačí i pár minut na shrnutí všech podstatných událostí v životě. Přesto, že se jedná o velmi krátké vyprávění, čtenář není ochuzen ani o chvíle napětí vyvolávající přirozenou zvědavost, jako je například čekání na dopis od Babetina biologického otce nebo na výsledek operace očí. Specifické narativní formy typické pro tvorbu Ivy Procházkové a použití výše zmíněných pohádkových prostředků nemá za úkol zlehčit závažné téma nebo dokonce vytvořit ve čtenáři pocit, že celý příběh je jen smyšlený. Naopak, cílem autorky je snaha odlehčit závažnost handicapu a poskytnout o něm dostatečné informace i těm nejmenším čtenářům. Právě těm je tato kniha určena.

V rámci tohoto příběhu autorka primárně zobrazuje závažný zdravotní handicap. Postižení v podobě slepoty malé Babety není zobrazeno ani jako indikátor charakteru postav, ani jako břímě, se kterým se musí hlavní protagonistka vypořádat. Autorka se nezaměřuje dokonce ani na odmítavý postoj okolí vůči handicapovanému jedinci, a tak pojetí handicapu má charakter spíše pozitivní a přívětivý, nikoli tragický a smutný. Iva Procházková umožňuje nahlédnout do světa nevidomého jedince zcela z jiné perspektivy. Seznamuje čtenáře se slepotou jako s oční vadou, která však neznamená, že postižený nevidí. Naopak vykresluje zrakové postižení jako „cestu k jinému vnímání skuteč-

⁵³ URBANOVÁ, S., pozn. 34, s. 220.

⁵⁴ PROCHÁZKOVÁ, I., pozn. 48, s.7.

nosti: „Skutečně, Babeta viděla,‘ pokračuje tatínek. ‚Viděla po svém.‘ Docela jinak než ostatní lidé. Když se jí například na klíně uvelebila pekařova kočka Fanda a začala příst nebo olizovala Babetě ruku, věděla Babeta přesně, jak Fanda vypadá. Zrovna tak dobře viděla maminku, která se každý večer skláněla nad její postelí, aby jí dala pusu. Byla krásná. Voněla holičským krémem ...“⁵⁵

Babeta doopravdy viděla a nepotřebovala zrak, aby mohla spatřit krásu okolního světa. „Dar zraku a dar vidění je zcela odlišný pojem“.⁵⁶ Babeta viděla po svém, svým osobitým způsobem plným fantazie, a tento pohled nebyl o nic chudší než pohled těch, kteří nejsou ztrátou zraku poznamenáni. Její bohatá představivost a schopnost vnímání skutečnosti zcela odlišným způsobem skrze ostatní smysly a vjemy se stala základem pro mnohá dobrodružství v jejím životě. „Potlačuje strach z obrů i hromů akceptováním dalších informací, pohádkovou obrazotvorností a až archetypální znakovostí. Její vnímání prostoru a zapamatování si časové posloupnosti však tvoří funkční jednotu, posilovanou emocionalitou a obdivuhodnou kreativitou.“⁵⁷ Její vnitřní svět je vykreslen velmi barevně, umělecky a v živoucích představách. „Když pak začalo pršet, nemohla se Babeta teprve vynadívát. Každá kapka byla jiná a všechny bláznivě tančily a bubnovaly do skla dlouhými prstíčky a patičkami. Někdy některá vběhla pootevřeným oknem dovnitř a sjela Babetě po ruce jako na klouzačce. Měla krátkou košilkou a mokrou prdelku a nechala po sobě loužičku.“⁵⁸

Fantazie a bohatá představivost v obecném slova smyslu je velmi důležitá a vnáší do života pestrost a barevnost všedních věcí. Je to základ inovátorů a tvůrčích myslitelů. Někdy může pomoci při řešení problémů nebo těžkých životních situací. V případě Babetě byla fantazie prostředkem vnímání světa kolem ní a dodávala jí odvahu, radost i štěstí. Fantazie se stala určitým průvodcem jejího dětství. Díky představám neměla pocit, že o něco přichází, ba naopak jí každý den plný pestrých obrazů dodával vnitřní sílu a radost z prožitého dne. Jak uvedla Svatava Urbanová „Z těchto obrazů dětští hrdinové mnohdy čerpají hlubokou vnitřní sílu, kterou obtížně vyjadřujeme slovy, stávají se vyjá-

⁵⁵ URBANOVÁ, S., pozn. 32, s. 150.

⁵⁶ URBANOVÁ, S., pozn. 34, s. 224.

⁵⁷ URBANOVÁ, S. Pět minut před večerí. In: *Tvořivá dramatika*. Praha: Sdružení pro tvořivou dramaturgii (obč. sdružení), 1997. ISSN 1211-8001. S. 31.

⁵⁸ PROCHÁZKOVÁ, I., pozn. 48, s. 31 – 33.

*dřením myšlenek, pocitů a citového souznění.*⁵⁹ Všechny tyto obrazy Babetiny fantazijní představy jsou v knize podporovány ilustracemi Václava Pokorného, jež umocňují prožitek pasáží popisujících Babetin svět. Díky tomu si čtenář lépe představí podobu skutečnosti nevidomého člověka, v tomto případě malé holčičky Babety, a může ji tak porovnat se skutečností svojí vlastní. Jak bylo uvedeno výše, Iva Procházková nezobrazuje handicap jako život naplněný prázdnotou, ochuzený o představy o světě. Lidé s vrozenou oční vadou nemají představy o okolním prostředí a jeho barvách jako mají vidomí lidé. Pro ně schopnost vidět, ve smyslu vizuálního vnímání světa, neznamená nic, protože oblast mozku, která je odpovědná za převádění vizuálních informací do obrazu, není funkční. Odpovědí na otázku, co vidí, bude zřejmě nic, jelikož daný předmět není spojen s určitým vizuálním vjemem. Nevidomí lidé znají názvy barev, předmětů, ale jejich představa, jak by měly vypadat, se od skutečnosti lidí netrpících slepotou velmi liší. V následující ukázce si můžeme všimnout nejistoty, kterou Babeta pociťuje při prvním setkání s rodiči po zdařilé operaci.

„Z druhé strany postele se ozvalo vzlyknutí. Babeta se otočila. Vedle ní stála nějaká žena. Byla mladá a krásná a cizí. Po tvářích se jí koulely slzy. Najednou se sklonila a prudce Babetu přitiskla k sobě. Její vlasy Babetu trávově polaskaly po tváři a důvěrně známá holičská vůně jí vnikla do nosu.

--Mami, zašeptala Babeta překvapeně, --ty ses ale změnila!

Změnila se nejen maminka, změnil se celý Babetin svět. Měl jiné barvy, jiné tvary, jinou velikost. Obři na nebi nebyli zdaleka tak tlustí a zlověstní jako dřív.

Kapky vysvlékly košilky...

Draci se odstěhovali z dopisních schránek...

Vosy – ta velká, nebezpečná zvířata – měly překrásná pružovaná trička a nebyly větší než Babetin nehet...

A něžná, vrnicí kočka Fanda ukázala Babetě hned první den, co dokáže.

A co teprve, když se Babeta postavila před veliké zrcadlo v holičském krámě!

--To jsem já! Vykřikla, dala si ruku před pusou a vykulila oči.

*A protože dívka v zrcadle taky vykřikla, taky si přitiskla dlaň k puse a taky vykulila oči, nebylo nejmenších pochyb, že Babeta je opravdu Babeta.*⁶⁰

⁵⁹ URBANOVÁ, S., pozn. 34, s. 220.

⁶⁰ PROCHÁZKOVÁ, I., pozn. 48, s. 43-45.

Neznámé předměty a objekty si zařadí až v momentě, kdy například ucítí vůni hořlicské pěny. Specifická vůně způsobuje odpovídající asociaci, podle které pozná, že maminka je opravdu maminkou. Střet reality a fantazie je naplněn radostí, přijetím a dětským údivem. Autorka staví do kontrastu dva odlišné světy, z nichž každý má své osobité kouzlo. Každý z nich obohatil Babetu o nové informace a poznatky, které jí umožnily dívat se na život z jiného úhlu pohledu. Vnitřní sílu na cestě za poznáním dostává i ze strany rodiny. Všichni Babetu nesmírně milují a snaží se jí dát všechno, bez ohledu na to, jestli vidí nebo ne. Berou ji takovou, jaká je, a nedávají jí najevo, že je jiná, odlišná, naopak jí umožňují najít vlastní identitu. Jejich síla a odhodlání umožnit Babetě se realizovat a být šťastná jsou velmi inspirující. Láska a podpora se projevuje na samotné protagonistce tím, že nestrádá, není smutná, naopak je schopná žít naplno i s handicapem, který navíc za handicap vůbec nepovažuje. Způsob vnímání jejího postižení je z pohledu okolí a Babety velmi rozdílný. To, co my vnímáme jako nedokonalost, nenormálnost, je ve své podstatě pro daného handicapovaného člověka zcela normální, přirozené. Tento přístup může být inspirací nikoliv jen pro handicapované děti, ale i pro jejich okolí, které má někdy tendenci tyto jedince příliš litovat nebo dokonce je vyčleňovat z kolektivu, místo aby je brali jako sobě rovné, jako někoho, kdo je může obohatit. Stereotypem společnosti je nahlížet na handicap jako na břímě, na něco negativního nebo na něco, co omezuje nejen samotného jedince, ale také jeho okolí. Iva Procházková vytvořila úžasnou knihu obsahující témata zrakového postižení, sociálního handicapu, důležitosti rodiny, odlišnosti světa nebo způsobu vnímání ostatními smysly, hledání identity a překonání strachu z operace. Všechna tato témata se nenásilnou formou prolínají. Básníci, malíři a umělci, ti všichni hledají ta správná slova, kterými by vyjádřili krásu života. Babeta i přes svůj handicap tento talent skrývala, bylo jen zapotřebí dát prostor představivosti a otevřít nejenom oči, ale také srdce.

4.1.2. Ivona Březinová – Kluk a Pes

Mezi další autory, kteří se nevyhýbají závažné problematice tělesného handicapu a odlišnosti, patří Ivona Březinová. Její kniha *Kluk a Pes*, za niž obdržela cenu v celostátní anketě dětí „SUK – čteme všichni“, je příběh plný dobrodružství a nabízí pohled do každodenního života malého chlapce odkázaného na elektrický invalidní vozík. Ivona Březinová se snaží odlehčit tělesné postižení hlavního hrdiny a klade tak důraz na harmonii a láskyplné rodinné prostředí. Vychází vstříc dětské touze po zábavě, humoru, ale i napětí a dobrodružství.

Celý příběh začíná společným odchodem do školy dvou nejlepších přátel – Julina a psa César. Julin je devítiletý chlapec nastupující do třetí třídy, kde má své přátele, ale kvůli invalidnímu vozíku bude jeho školní rok jiný než ty dva předešlé. Obavy má i César, který zcela poprvé nastupuje do psí školy, jež se specializuje na výcvik vodicích a asistenčních psů. „*Klídek Cési,“ chlácholí ho Julin. „To bude dobrý. To zvládneš, neboj. Ve škole bývá legrace.“*⁶¹ Tato nerozlučná dvojice provází čtenáře celým příběhem. César hraje v životě Julina důležitou roli, neboť je cvičen jako asistenční pes, který má Julinovi pomoci v každodenních činnostech. Březinová nepoužívá postavu César k demonstraci domácího mazlíčka, ale k tomu, aby ukázala svět asistenčního psa, jenž je důležitou oporou na cestě k Julinově samostatnosti. V rodině mu je vyhrazeno místo rovnoprávného člena, který je pro Julina téměř jako sourozenec. Díky Césarovi a jeho psím monologům má dětský čtenář možnost zjistit, co všechno musí takoví asistenční psi umět a jakou důležitou roli hrají v životě postižených. Julin nechce být v důsledku tělesného postižení outsiderem mezi svými spolužáky, a proto se rozhodne závodit, aby dokázal, že invalidní vozík pro něho není žádným fyzickým omezením. Navrhne závody v parku, které se mají uskutečnit na elektrickém vozíku. Cílem je v co nejrychlejším čase zdolat vytyčenou trasu. Julin jde na řadu jako poslední, nevšimne si, že je baterka vozíku už téměř vybitá, a tak celý závod skončí jeho neúspěchem.

Životní výzvy a vypjaté situace zažívá i pes César. Jeden z takových případů je den vysvědčení, kdy se Julinův kamarád kvůli špatné známce ze strachu nedostaví domů. César je pověřen najít jeho stopu a vypátrat ho. Přesto, že měl César pocit, že to „*nezvládne a měli by raději zavolat Mikiho, nebo někoho, kdo už vystudoval a pracoval v oboru*“⁶², nakonec nezvěstného Břětu Urbana najde. Na pozadí dějové linie nechybí ani události s prvky tajemství, kterými chce Ivona Březinová ve čtenáři vzbudit nejen zvědavost, ale také tím představit úskalí jiného typu handicapu. Když se totiž vrátí César ze své školy, přinese s sebou míček. Julin nachází tajný vzkaz ukrytý uvnitř balonku a čte jej nahlas: „**AHOJ! NEVÍM, KDO JSI, PROTOŽE NETUŠÍM, KE KOMU SE MŮJ VZKAZ DOSTANE. ALE POKUD MÁŠ RÁD PSY, JSI KAMARÁD. MÁM SPOUSTU PROBLÉMŮ A HLAVNĚ MÁM HROZNÝ STRACH. JMENUJU SE MÍLA.**“⁶³ Julina to zaujme natolik, že se společně s Césarem a jeho přáteli pokusí nezná-

⁶¹ BŘEZINOVÁ, I. Kluk a pes. Praha: Albatros, 2011. ISBN 978-80-00-04530-6. S. 6.

⁶² BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 35.

⁶³ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 26.

mého dopisovatele vypátrat. Přemluví rodiče, aby se mohli jet podívat do Césarovy školy, a doufají, že na základě povelu od Julina „*Kamarád. Hledej!*“⁶⁴, předá tenisák zpátky, a tím zjistí i majitele psa, jenž napsal tajemný vzkaz. Nakonec se objeví černá labradorka, které míček patří, a oni si tak jsou jisti, že se vzkaz dostane do těch správných rukou. Další komunikace probíhá již přes elektronickou poštu. Julin tak zjišťuje, že pišatelkou vzkazu je dvanáctiletá nevidomá Miluška. Její pes Alfa chodí do psí školy, aby se z něho stal vodící pes. Miluška je velmi ráda, že má nějaký kontakt se světem, a Julin je vděčný, že má novou kamarádku, se kterou má mnoho společného. Přesto, že je obklopen opravdovými přáteli a milující rodinou, stále není zcela spokojený a šťastný. Chybí mu totiž plnohodnotná mimoškolní aktivita, jako je třeba fotbal nebo hokej. Nový zájem nachází až po rozhovoru s chlapcem Pepanem, který trénuje své psy Pluta a Aladina ve flyballu, sportu pro psy. Cílem tohoto sportu je zvládnout překážkové dráhy v co nejkratším čase. Julinovo nadšení je natolik velké, že se rozhodne trénovat Césarů a oznámí to doma rodičům. Společně mají nové ambice a jsou rozhodnuti se stát těmi nejlepšími. Březinová zakončila příběh úspěšným složením zkoušek Césarů. Stává se z něho „*absolvent v oboru pes asistent pro lidi s postižením.*“⁶⁵ Po prázdninách nastupuje společně s Julinem do čtvrté třídy a jako jeho asistenční pes je mu každodenním pomocníkem a kamarádem na život a na smrt.

Pojetí problematiky tělesného handicapu je v podání Ivony Březinové zcela přizpůsobené mladšímu čtenáři. V průběhu vyprávění se mění narační strategie, kdy určité části textu nejsou vyprávěné pouze z pohledu Julina, ale také jeho psa Césarů. Právě pasáže psané z pohledu Césarů obohacují syžet příběhu, propojují jednotlivé pasáže a vytvářejí tak celistvý příběh, jenž se stává pro čtenáře zajímavější. Jak uvedla docentka Milena Šubrtová: „*Jedním ze zdrojů komiky se stává Césarova psí perspektiva, ze které je s odzbrojující bezprostředností nahlížen každodenní život v lidské společnosti. Použití tohoto ‚nespolehlivého‘ zvířecího vypravěče není v kontextu české literatury pro děti novým prostředkem, nicméně Březinová s ním pracuje funkčně. Césarovy komentáře, v textu typograficky odlišeny kurzivou, nemají pouze povahu zábavných glos, ale dětského čtenáře aktivizují a zdůrazňují etické poselství příběhu.*“⁶⁶ Díky těmto prostřihům

⁶⁴ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 29.

⁶⁵ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 56.

⁶⁶ ŠUBRTOVÁ, M. *Ivona Březinová, Kluk a pes*. In: *iLiteratura* [online]. 20. 9. 2011 [vid. 3. 1. 2017].

ISBN: 978-80-00-02718-0. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/28789/brezinova-ivona-kluk-a-pes>.

kniha velmi líbivou formou vzdělává čtenáře a přibližuje jim nejen svět ochrnutého chlapce, ale také svět psů, jenž má vlastní, specifická pravidla. „*Na hlavě mě nehlad*“.
Dáváš tím najevo, že jsi víc než já. Že jsi pán. A ne nejsi. To já jsem ti pomohl. Můj pán je jenom Julin. Ale ty doma psa nemáš, tak tyhle věci neznáš.“⁶⁷ Jejich každodenní dobrodružství poskytují čtenáři četné impulzy pro interpretaci a zamyšlení se nad jejich světem. Na první pohled by se totiž mohlo zdát, že Julinův svět není vůbec zábavný a postižení dolních končetin způsobuje nemožnost se zapojit do normálního života devítiletého chlapce, který je ambiciózní, chce závodit, sportovat a být úspěšný jako jeho zdraví spolužáci. Záměr autorky je čtenáře vyvést z omylu a dokázat, že opak je pravdou. Julin je i přes svůj handicap vykreslen jako silná osobnost. Autorka to dokládá v pasáži, kde se uskuteční závod na elektrickém vozíku. Závod, který Julin nevyhrál, ale zvítězil sám nad sebou Přesto, že se snažil, aby v závodě uspěl, pád z vozíku ho o pocit vítěze připravil. V první chvíli má vztek, že mu jeho spolužáci elektrický vozík vybili, ale nakonec si uvědomí, že šlo jenom o závod, a namísto litování humorně a s nadsázkou dodá: „*Nemusíte mě nejdřív přetřhnout. Radši bych, kdybyste mě naložili jako jeden kus. Nebo se bojíte, že vám to v příštím závodě nandám?*“⁶⁸ Jeho pozitivní přístup, schopnost mít radost z úspěchu jiného a ještě se nad svým špatným počínáním zasmát, z něho vítěze rozhodně dělá, protože zvítězit nad sebou samotným je to nejtěžší. Březinová demonstruje na postavě Julina hlubokou vnitřní sílu handicapovaných jedinců. Jsou chvíle, kdy Julina přepadne smutek, ale své postižení přijímá a chápe neměnnost této situace. Fyzické omezení pro něho není překážkou. Snaží se ho brát s nadhledem a vidět na něm i pozitivní stránku. Vždyť přece „*Berle jsou dřina. Teď se bude vozit. Všude. Po chodbách ke třídám i do jídelny. A po tělocvičně. To bude jízda! Když dá plnou rychlost, kluci budou muset pěkně natáhnout nohy. Ten jeho vozík je totiž paráda. Je elektrický. Rychlost šest kiláků za hodinu, pohon na zadní kola, ovládání joystickem na opěrce ruky...*“⁶⁹

Ivona Březinová umožňuje čtenářům nahlédnout do světa ochrnutého chlapce zcela z jiné perspektivy, bez zbytečného sentimentu a lítosti. Díky všudypřítomnému humoru odlehčujícímu celou situaci a pozitivnímu přístupu Julinových kamarádů předkládá čtenářům nový pohled na lidi na vozíčku. Velký důraz je kladen právě na sílu přá-

⁶⁷ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 39.

⁶⁸ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 20.

⁶⁹ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 6.

telství, patřící bezpodmínečně k největší pomoci, kterou můžeme postiženým nabídnout. Zvláště období, kdy handicapované dítě nastupuje do školy, patří mezi mezníky v jeho vývoji. Konfrontace handicapovaného se spolužáky je výrazná, pokud je kolektiv zdravý. V případě Julina tomu tak je, a přesto je klima třídy velmi pozitivní a bez předpokladů, snad proto, že Julin nastupuje již do třetího ročníku a třídní kolektiv je s jeho postižením již seznámen. I když byl ještě minulý rok o berlích a letos nastupuje na invalidním vozíku, nestává se terčem nadávek, šikany ani posměchu. Jeho spolužáci ho přijímají mezi sebe s nadšením a jsou připraveni se za něho postavit za jakýchkoliv podmínek. Březinová se snaží motivovat děti k tomu, aby se postiženým lidem nevyhýbaly. Handicapovaní lidé všeobecně potřebují jen trochu více péče než lidé zdraví, a to nejen ze strany okolí, ale také zejména rodiny. Je patrné, že postižení dítěte může být velkým traumatem jak pro něj, tak pro jeho rodiče, jež handicap svého potomka vnímají jako selhání. Tento pocit může vyústit až do fáze, kdy rodiče dítěti spíše ubližují. Mohou negativně ovlivnit jeho psychický vývoj a sociální adaptaci. V případě rodičů v knize *Kluk a pes* tomu tak není. Julinovi rodiče mu jeho handicap nepředhazují, ani ho přehnaně nelitují. Milují svého syna a dávají mu to patřičně najevo. Mají ho rádi takového, jaký je. Jejich přístup je velmi pozitivní a vyrovnaný a snaží se Julinovi ukázat pozitivní stránku jeho situace. Březinová vyzdvihuje hodnotu pozitivních rodinných vztahů a jejich význam pro výchovu postiženého dítěte. Julin je smířený se svou odlišností a stejně na to nahlízejí i jeho rodiče. To je pro handicapované dítě nesmírně důležité, a to zejména v situacích, kdy je přepadají chmurné myšlenky, pocity zbytečnosti a nedokonalosti. V takových chvílích je bezmezná rodičovská láska nejdůležitější. Julina přepadly negativní myšlenky v době, kdy jeho spolužák nepřišel domů kvůli špatné známce. Julina tato nešťastná událost zasáhla v tom směru, že si uvědomil, že dobré známky sice ve škole má, ale zato má špatné nohy. Kladl si tedy otázku, zdali ho má maminka ráda.

„A ty mě máš taky ráda?“

„Strašně moc.“

„I když mám špatný nohy?“

Maminka se na Julina podívala a sevřela ho v náručí.

„Jsi největší štěstí, co mám. I kdybys chodil jako ostatní, i kdybys třeba vyhrál olympiádu v běhu, tak bych tě nemohla mít radši, než mám teď.“

Pamatuj si to, ano Julku? A tohle platí napařád. ⁷⁰

Reakce maminky slouží jako vzor pro rodiče handicapovaných dětí. Důraz je kladen na vykreslení chápajícího a podnětného rodinného prostředí, na jehož harmonii nemá Julinova odlišnost žádný vliv. Autorka považuje za velmi důležité, abychom nezapomínali říkat svým dětem, zejména těm handicapovaných, že je máme rádi, a dodávat jim vnitřní sílu a pocit jedinečnosti. Vždyť přece Julin je také jedinečný. Je vtipný, ambiciózní, podporuje své přátele a věrného psa Césara a v krizových situacích je schopen myslet racionálněji než člověk bez postižení. Překonávání překážek je součástí jeho života, a proto se nebojí k nim postavit čelem. To je schopnost, která mnohdy zdravým lidem chybí.

Z příběhu je patrné, že Julin nepatřil mezi outsidersy vyloučené ze společnosti. Měl skvělé kamarády, chytrého a obětavého psa, milující rodinu a zažíval každodenní dobrodružství a adrenalin. Jeho postava je až téměř idealisticky vykreslena a dalo by se říct, že musí být velmi šťastný. Stále mu však přece jen něco v životě chybělo. Skutečnost, že není fyzicky schopen hrát tenis nebo fotbal jako jeho přátelé, byla pro něj zničující. Potřeba cílů, životních perspektiv je nedílnou součástí života postižených lidí. Je důležité, aby si čtenář uvědomil, jak důležitou roli hrají cíle v jejich životě. Jsou to totiž jakési milníky života, vytoužené mety, věci, pro které se vyplatí potit krev a překonávat protiventství. Je to výzva, která nezabije, ale posílí a dodává životní naději a pocit štěstí. Julin nemohl dlouhou dobu žádný takový cíl nalézt, až do dne, kdy se dozvěděl o sportovní disciplíně flyball, ve které by se společně s Césarem mohli stát mistry světa. Jak sám Julin říká:

„Vidíš,“ šeptal Julin Césarovi, když už málem usínali. „Já pořád chtěl hrát tenis, že budu vyhrávat turnaje. Ale že bychom mohli vyhrávat společně turnaje ve flyballu, to mě nenapadlo. Jen musíme pořádně trénovat, abys byl rychlý jako míč!“⁷¹

Pro potlačení pocitů méněcennosti a negativních emocí plynoucích z fyzické omezenosti a odlišnosti jsou důležité nejen osobní cíle, ale také soběstačnost daného jedince. Jistá míra nezávislosti mu může být poskytnuta díky kompenzačním pomůckám a vhodně upravenému okolí. Handicapovaní jedinci nebudou nikdy zcela samostatní a vždy se najde situace, kdy budou potřebovat pomoc ostatních lidí či zvířat. Způsob zprostředkování handicapu působí jako návod pro společnost, jak by se měla k takto

⁷⁰ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 40.

⁷¹ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 61, s. 53.

postiženému jedinci chovat. Skrze životní příběh kluka a psa, jenž bourá zdi překážek a staví mosty přátelství, poukazuje na hodnoty pravých přátel a vyvrací tak stereotypy, které společnost vůči postiženým lidem zaujímá. Je důležité si uvědomit, že největší bariérou je společnost, která není na kontakt s postiženými zvyklá a připravená. Handicapované děti nejsou zpravidla traumatizovány samotným postižením. Handicapovanými se většinou začínají cítit až v konfrontaci se zdravými lidmi, kteří jim mohou dávat svými reakcemi pocit odlišnosti, vyčleněnosti či nedostatečnosti. Kniha *Kluk a Pes* podporuje pozitivní postoj k těmto jedincům a ukazuje nám, že podpora a společenské přijetí ze strany zdravých lidí je nesmírnou pomocí na cestě hledání identity postižených jedinců. Vždyť právě od nich se můžeme mnohé naučit a získat tak pravé přátele, a to nejen mezi lidmi, ale také mezi zvířaty.

4.2. Mentální handicap

Historicky měl v literatuře pro děti a mládež větší zastoupení tělesný handicap, ale postupem času a vlivem společenských událostí se dostávaly na trh i publikace zprostředkovávající život jedinců s mentálním handicapem, jako je např. Downův syndrom nebo autismus. I přes osvětovou snahu společnosti je tato tematika pro čtenáře stále něčím novým, o čem mají lidé zkreslené představy a díky neznalosti této jinakosti si vytvářejí zbytečné předsudky. Mentální postižení samo o sobě je velmi komplikované onemocnění postihující psychiku jedince, a proto je velmi obtížné proniknout do jeho myšlenek, pocitů a způsobu vidění světa. Autoři LDM se nepouštějí do imaginárních scénářů přibližujících duševní stav daného jedince. Až na pár výjimek je českým fenoménem pro modelování příběhu s mentálním postižením zobrazení ústřední postavy, sourozence, kamaráda nebo rodiče, z jehož perspektivy na mentálně postiženou osobu nahlížíme. Příběhem jsou tak propleteny dvě dějové linie, kde na jedné straně prožíváme život sourozence nebo rodinného příslušníka handicapovaného, a na straně druhé se dozvídáme o úskalí a způsobu života postiženého. V případě první analyzované knihy se jedná o Downův syndrom, kde hlavním zprostředkovatelem příběhu je desetiletá Michala, která se musí vyrovnat nejen se začleněním do nového prostředí a školy, ale také se skutečností, že je její bratr nezvratně postižený. Druhá publikace je příběhem neúplné rodiny postavené před celoživotní výzvou v podobě autistického chlapce s těžkou mentální retardací, a tento příběh je nahlížen z pozice jeho čtrnáctileté sestry Palemy.

4.2.1. Martina Drijverová – Domov pro Mart'any

Martina Drijverová patří mezi velmi uznávané autorky píšící knihy zejména pro děti a mládež. Její kniha *Domov pro Mart'any*, čekající několik let na své vydání, zaujímá zásadní místo v české literatuře. Jedinečnému vyobrazení nejen mentálního, ale také sociálního handicapu přibližuje dětskému čtenáři závažnou problematiku Downova syndromu a posiluje tak empatii a toleranci k odlišnosti nejen u dětí, ale také dospělých.

Základní dějová linie příběhu pojednává o desetileté dívce Michalce a jejích každodenních problémech. Celé vyprávění působí jako deník, do něhož si Michala píše své pocity, pokládá si mnoho otázek a sdílí tak se čtenáři svou obtížnou situaci. Nejenže se vyrovnává s onemocněním svého mladšího bratra, ale také prožívá vnitřní boj kvůli tomu, že stěhováním mnohem víc ztratila, než získala. Ztratila nejlepší kamarádky, hodnou paní učitelku, zájmové kroužky, na které nemohla nadále dojíždět, a to celé jí

připadá ještě mnohem složitější, když se musí starat o svého handicapovaného bratra. Začátky jsou pro Michalu velmi těžké nejen doma, ale i ve škole. Dům je starý, její pokojíček není zařízený, a tak je ihned po příjezdu do nového bytu velmi zklamaná. Rádost nenachází ani v nové třídě, kde se jí z počátku nikdo nezamlouvá. Chce se však začlenit do kolektivu, a tak se snaží za každou cenu najít kamarádku. Středem její pozornosti se stává Lucie, jež bohužel nehledá ani tak kamarádku, která by jí dávala mnoho dobrého a zajímavého, ale někoho, vedle něhož by se mohla vyjímat a dělat se zajímavou. Přestože ze začátku považuje Lucii za svoji jedinou kamarádku, v průběhu času dochází Míša k poznání, jak je Lucie nevyzrálá a sebestředná. Zlomovou situací v příběhu je konflikt Míši se spolužáky na dětském hřišti. Do této chvíle Míša tají postižení svého bratra. Pokřiky „*Ty jo! To je parádní debil!*“, „*Debílková chůva!*“⁷² aj. ji staví do obtížné situace, ve které je zmatená, a její první myšlenkou je, že by bylo lepší, kdyby byli bez Martina. Vzápětí se za své myšlenky stydí a uvědomuje si, že Martin je jednou její bratr, který nejenom rodiče, ale také ji, svoji sestru Michalu, velmi potřebuje. Přesto, že je Michala Lucii i většinou ostatních spolužáků odvržena, najdou se i tací, kteří se jí naopak zastanou, například její spolužák Honza Hubert, s nímž naváže velmi pěkné přátelství. Nakonec se s Míšou sblíží i spolužačka Jana, již ve třídě zpočátku pro outsiderskou pozici předurčila její výška. Respektuje nejen Michalu, ale také jejího bratra, ke kterému přistupuje mile, bez posměšků a nadávek, jako by byl Martin normální zdravý kluk. Díky podpoře ze strany nových přátel Honzy a Jany a díky laskavému přístupu dospělých ztrácí Míša veškeré obavy a stud za svého nemocného bratra.

Titul knihy odkazuje k Martinovi, trpícímu Downovým syndromem. S touto chorobou a také s Martinovým běžným životem čtenáře blíže seznamuje vedlejší dějová linie příběhu. Skrze postavu maminky, jež chování Martina přirovnává k "*Marťanovi*", který se dostal na naši planetu, autorka velmi citlivě, adekvátně k věku mladého čtenáře, charakterizuje osoby s Downovým syndromem. „*Jaký vlastně Martin bude, až vyroste?*“ zeptala jsem se jednou. „*Jiný,*“ řekl tatínek. „*Nebude toho tolik umět jako ty, bude hůř mluvit a taky moc neporooste. Někteřím věcem nebude rozumět.*“ „*Bude...jako z jiné planety,*“ řekla maminka.⁷³ Postava Martina je na začátku knihy zmiňována pouze okrajově a čtenář vůbec nic netuší ani o postavě, ani o jeho handicapu. Martin je totiž zpočátku u babičky a s jeho postavou se setkáváme až po zařizení bytu. Martin je vykreslen

⁷² DRIJVEROVÁ, M. Domov pro Marťany. Praha: Albatros, 1998. ISBN 978-80-00-02938-2. S. 85.

⁷³ DRIJVEROVÁ, M., pozn. 72, s 24-26.

„dokumentaristickou přesností a je to právě zorný úhel Michaly, který zbavuje Martino-
vu postavu naturalistické jednostrannosti.“⁷⁴ Hlavní protagonistka v roli vypravěče
a zároveň zprostředkovatele myšlenek dospělých seznamuje čtenáře se všemi fyzi-
ognomickými symptomy a projevy, které se k postižení vážou. „Hračky musí mít Martin
jen ty bezpečné – žádné setrvačníky, žádné baterie. Všecko je třeba často mýt, protože
Martin občas strčí něco do pusy. A nesmí dostat korálky, ani kuličky – mohl by je
spolknout. S polykáním to má vůbec složité: děti, co mají tuhle nemoc, mají taky velký
jazyk. Kdoví proč. Špatně se jim vejde do pusy, proto ji mívají skoro pořád otevřenou. A
to je hlavní důvod, proč vypadají jako pitomečci. Jako by se pořád něčemu divily!“⁷⁵
Těchto jednoduchých popisů lze najít v této knížce hned několik a slouží jak k informo-
vanosti čtenářů, tak k boření stereotypů vůči postiženým lidem.

Problém handicapu je v této knize podle Mileny Šubrtové „uzavřen převážně
do vztahové sféry dětských postav, v níž Martinova postava funguje jako lakmusový pa-
pírek vztahového přediava. Jak maminka, tak Michala na vztahu okolí k němu odhalují
hodnoty skutečného přátelství. Postoje k Martinovi se stávají jakýmsi měřítkem charak-
teru a inteligence.“⁷⁶ Vedle mentálního handicapu malého Martina je důraz kladen i na
Míšin sociální handicap. Do kontrastu je dán kladný i záporný postoj vůči postiženému
jedinci ze strany společnosti. Pozitivní přístup je demonstrován skrze Honzovu maminku,
jež je pro Michalu a její rodinu zcela cizí člověk. Když Michala přinesla úkoly ne-
mocnému Honzovi, jeho maminka ji velmi vřele přivítala a láskyplně se zeptala, co dělá
její bratříček. Po krátkém rozhovoru, během kterého jí Míša prozradila, že bude Martina
učit malovat, věnovala paní Hubertová Michale „kouzelnou tabulku“ a věřila, že stejně
jako jejímu synovi pomůže i Martinovi. Pro Míšu bylo úžasné, že na jejich rodinu není
nahlíženo skrz prsty. Naopak toto malé gesto paní Hubertové se ukázalo být velmi ná-
pomocné. Podobná situace je zobrazena i na úrovni mezi dospělými, kdy jedna
z přítelkyň Míšiny matky raději přeruší veškeré styky, aby předešla tomu, že postiženého
Martina bude její syn Petříček napodobovat. Martin je okolím odsouzen. Je označen
jako „debil“ a „idiot“. Předsudky vůči jedinci mohou mít negativní dopad i na další
osoby z jeho okolí a v této knížce je to právě Michala, která je nazývána „debílkovou
chůvou“. Michala se dostává do jakési izolace pramenící z odporu, který její spolužáci

⁷⁴ ŠUBRTOVÁ, M., pozn. 35, s. 138.

⁷⁵ DRIJVEROVÁ, M., pozn. 72, s. 37.

⁷⁶ ŠUBRTOVÁ, M., pozn. 35, s. 137.

cítí vůči Martinovi. Postižení jejího bratra vrhá nepříznivý stín na její postavení ve společnosti a ona si uvědomuje nesmyslné odsouzení svým okolím, jež na ni vyvíjí velký psychický nátlak.

„Ty jo! To je parádní debil!“ křičel Hamák a šklebil se po Martinovi. Vedral začal kolem Martina poskakovat a hulákal přitom: „Bééé...bééé“

„Mě se ta Novotná zdála vždycky divná,“ ječel Hurych.

„Maj to asi v rodině...“

(...)

„Tos mi neřekla...neřekla jsi mi...že máš blbýho bráchu...“

„Říkala jsem ti přece...že je nemocnej...“

„Nemocnej, jo?“ vykřikla Lucka.

„Tomu ty říkáš nemocnej? Je to idiot!“ A pak křičela dál: „Mezi námi je konec, rozumíš, konec, s takovou holčkou kamarádit nebudu!“⁷⁷

Autorka vystihla situaci, která se v běžném životě stává velmi často. V dnešní době je mnoho lidí zvyklých na handicapované jedince, ale přesto se stále najde velké množství těch, kteří nevědí, jak se vůči postiženým chovat. Jakékoliv nadávky a posměšky mohou totiž ublížit nejen handicapovaným, ale také jejich rodině. Oproti fyzickému postižení, jež bylo popsáno v předchozích kapitolách a jež ovlivňuje v první řadě samotného jedince a částečně i jeho rodinu, je tomu v případě mentálního handicapu zcela opačně. Mentálně handicapované dítě je odkázáno na pomoc své rodiny a jeho psychický vývoj a případné zlepšení jeho stavu závisí hlavně na rodičích. Psychická podpora, kladný pohled bez předsudků a porozumění je pro ně z hlediska pomoci cizích lidí zcela zásadní a nesmírně důležitá.

Vyloučení Michaly z kolektivu má negativní dopad na její smýšlení. V hlavě se jí honí chmurné myšlenky a pocity nespravedlnosti, proč se zrovna do jejich rodiny muselo narodit takto postižené miminko. Okamžitě však tyto myšlenky zamítá, protože si uvědomuje důležitost své role při pomoci ve výchově bratra. Zdravý sourozenec si dle přední české psychologičky Marie Vágnerové může během let vypěstovat postoj, který bude ke svému handicapovanému sourozenci zastávat. Tato sourozenecká pozice má obvykle podobu dominantně-ochranitelské role, což znamená, že se starší sourozenec vcítí do role opatrovníka a brání svého mladšího sourozence před negativními útoky

⁷⁷ DRIJVEROVÁ, M., pozn. 72, s. 85-86.

ze strany okolí.⁷⁸ Michala je ještě dítě, které se teprve všechno učí. Zjišťuje svoji vlastní identitu a to, jaké postavení ve společnosti by měla zaujmout. Ze začátku je pro ni také obtížné pochopit specifičnost bratrova handicapu. „*Martin mluví trochu trhaně, trochu šišlá, ale je mu rozumět. A to mi ho právě bylo líto. Že si myslí, jak je úžasné zlomit banánu stopku a pak slupku stáhnout dolů. Ale pro něj to takové asi je. Rozhodně mu trvalo dlouho, než se to naučil.*“⁷⁹ Překvapuje ji, že má Martin takovou radost z oloupaného banánu, protože ona sama se na to dívá očima zdravých lidí. Vzápětí si však uvědomuje, že ten pohled musí být zcela odlišný. Velkým přínosem této knihy je nejen popsání prvních dojmů z chování a způsobu bytí Martina, ale hlavně okamžitá sebereflexe, že takto na to nelze nahlížet. „*Michala, která v sobě nese výraznou identifikační potenci, tak implicitně vybízí čtenáře k zaujetí obdobných emočních postojů.*“⁸⁰ Pro člověka s mentálním postižením je obrovský úspěch naučit se základní věci, a trvá mu to velmi dlouho. To, co se pro zdravé lidi zdá být jednoduché, je pro mentálně postižené „běh na dlouhou trat“⁸¹. Děti s Downovým syndromem jsou vývojově mnohem pomalejší než zdravé děti. Některé úkony, které jsou pro zdravé dítě běžné a o kterých nemusí přemýšlet, jsou pro Martina složité a musí je neustále opakovat, aby si je zautomatizoval. Všechno má svůj čas a trpělivost přináší ovoce. Nicméně právě trpělivost je jednou z vlastností, která lidem chybí, a v důsledku toho vzniká domněnka, že mentálně handicapovaní jedinci patří do ústavních zařízení, kde jsou na „takové případy“ specializovaní a trpělivi. Drijverová tento stereotyp vyvrací v následující pasáži: „*Mohla chlapečka nechat v nějakém ústavu, tam by se o něj starali a maminka by za ním mohla chodit na návštěvu. Ale ona to neudělala. Domluvili se s tatínkem, že si děťátko nechají, ať už je jaké chce.*“⁸¹ „*Jednou je to náš kluk,*“ *řekla mi maminka, když se vrátila domů.* „*A potřebuje nás mnohem víc, když není jako jiné děti.*“⁸¹ Rodičovská láska je nenahraditelná a rodina je tu primárně proto, aby mohla pečovat o své potomky ve zdraví i nemoci, a to zejména tehdy, pokud je rodina úplná a finančně zabezpečená. V případě této rodiny tomu tak je.

Drijverová vytvořila knížku, která ukazuje všem čtenářům nejen svět handicapovaného jedince, ale také život rodiny, jež se o handicapovaného člověka stará. Nenásilnou formou velmi citlivě popsala ne vždy příjemné životní situace a překážky, jež je

⁷⁸ VÁGNEROVÁ, M., pozn. 45, s. 169.

⁷⁹ DRIJVEROVÁ, M., pozn. 72, s. 64.

⁸⁰ ŠUBRTOVÁ, M., pozn. 35, s. 138.

⁸¹ DRIJVEROVÁ, M., pozn. 72, s. 23.

ale možné překonat, a obě strany mohou získat víc, než si myslí. Použitím vypravěčské strategie hlavní protagonistky je reálný pohled na mentální handicap pro dětského čtenáře mnohem zajímavější a srozumitelnější. Primárně v nás tento závažný druh postižení vyvolává negativní pocity, strach a odpor, jež plynou zejména z neinformovanosti. Tento způsob zobrazení handicapu je osvětou pro čtenáře různých věkových kategorií a dokazuje nám, že mentální handicap neznamena restrikcí životních možností, ale učí nás umět se přizpůsobit a nahlížet na odlišné jevy bez předsudků a s pochopením, protože právě takový přístup nám pomůže v osobním růstu na cestě životem.

4.2.2. Ivona Březinová – *Řvi potichu, brácho*

Poslední analyzovanou knihou v této bakalářské práci je kniha *Řvi potichu, brácho*, která je v literatuře pro děti a mládež tematicky velmi ojedinělá a byla vydaná teprve v roce 2016. Zobrazená jinakost se tu nachází v podobě poruchy autistického spektra a Aspergerova syndromu. Zkušená autorka Ivona Březinová dokázala dostat tak závažné téma do beletristické formy a zcela přesvědčivě a bez příkras předkládá dětským čtenářům příběh čtrnáctiletých dvojčat Pamelky a Jeremiáše, jenž vybízí k hlubokému zamyšlení.

Pondělí je modré, středa zase fialová, po dopití čaje se hrnek obrací vzhůru nohama a tvarohové buchty se musí v případě nedostatku koláčů vykrajovat do koleček. To je jenom zlomek toho, co se v rodině hlavní protagonistky Pamelky odehrává. Zdá se to být začátek pohádkového nebo fantazijního příběhu, ale opak je pravdou. Způsob života odporující normálnímu běžnému životu, na který je většina společnosti zvyklá, není pouhým výplodem fantazie, ale skutečným životním příběhem v rodině s autistickým dítětem. Remík se narodil s nízkofunkčním autismem spojeným s těžkou mentální retardací a život s ním je jedno velké dobrodružství, a to jak v pozitivním, tak i negativním slova smyslu. Každý den je plný stresu a strachu z toho, aby bylo všechno podle pravidel, jež jsou pro Remíka nesmírně důležitá. Jakékoliv narušení nebo náhlá změna vyvolávají záchvaty vzteku a agrese. Ať už se jedná o chybějící rozinky na tvarohových koláčích, nebo špatně zaparkované auto v nedaleké ulici, je potřeba mít se na pozoru a umět řešit krizové situace. Přesto se maminka nechtěla za žádnou cenu svého syna vzdát a poslat ho do ústavu, a proto se rozhodla o něj pečovat doma. Bohužel stejný názor s ní nesdílel tatínek, rozhodl se rodinu opustit a s Remíkem si tak musí poradit jen maminka s Pamelou. Březinová provází čtenáře každodenním životem nejen jejich rodiny, ale také sděluje Pameliny zážitky a postřehy z prostředí mimo domov, které jsou

pro čtenáře zpestřením a plní tak při četbě zážitkovou funkci. Celý příběh se odehrává v novém bytě, kam se rodina přestěhovala, a tak Pamela opět nastupuje do nového třídního kolektivu. Její začlenění proběhlo bez problémů a dokonce se jeden ze spolužáků, Patrik, stal jejím osobním meteorologem. Každé ráno dostává Pamela SMS s informací o počasí, aby nezmokla „jako slepice“. Patrik je zpočátku záhadnou postavou. Všechno, co neodpovídá logice nebo je řečeno metaforicky, je pro něho matoucí a bere to doslova. „*Ráda bych to měla z krku.*“ „*Ty máš něco v krku? S tím ti nepomůžu. Musím si teď sníst svačinu.*“⁸² Pamela si jeho chování nedokáže vysvětlit a udiveně nad ním kroutí hlavou, přitom Patrik vykazuje chování podobné jejímu bratrovi. Nakonec se dozvídá, že Patrik trpí Aspergerovým syndromem, nižší formou autismu. Přesto, nebo právě proto, se mezi nimi vytvoří silné přátelské pouto, které postupně přechází ve školní lásku. Rozptýlení jí poskytuje i její kamarádka Šárka, která se k Pamele neotočí zády, ačkoliv je svědkem podivného chování Martina na veřejnosti.

„Jdeme,“ oznámil Jeremiáš a s pokličkou v ruce vyrazil po chodníku k parkovišti, aby překontroloval řadu stojících aut.

„Tak jdeme,“ pokrčila Šárina rameny a odhodlaně vykročila za Jeremiášem. „Ty nejdeš?“ ohlédla se přes rameno na Pamelu. „Samotnou mě s ním snad nenecháš!“

„Ne, to fakt nenechám,“ uchechtla se Pamela a nevěřícně dodala: „Ty vážně chceš jít s námi?“

„A proč ne? Původně jsem sice od seznámení s tvým bráchou čekala něco jiného, ale...“

„Upozorňuju tě, že půjdeme kolem popelnic, kanálů, kiosků, za který opilci choděj na záchod, a na psí louku, kde má Jeremiáša cuky sbírat hovínka. I když... ta poslední věc už ho vlastně přesla.“

„No vidíš. A ty bys ho jen pomlouvala, chudáka malýho,“ zasmála se Šárina.⁸³

Šárka se tak stává Pamele oporou, sdílí s ní její každodenní starosti a strasti, díky čemuž se Pamele daří na chvíli nemyslet na závažnost bratrova postižení a na hrozby sociální pracovnice, která může Jeremiáše poslat do ústavu. Stres a únava však čím dál tím víc dopadá na maminku, a tak se jednoho dne stane, že jí dojde trpělivost a v afektu rozbije Jeremiášův oblíbený hrnek. To je okamžitý spouštěč Jeremiášova záchvatu

⁸² BŘEZINOVÁ, I. *Řvi potichu, brácho*. Praha: Albatros, 2016. ISBN 978-80-00-04322-7. S. 20.

⁸³ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 111.

vzteku, jenž vyústí až do fáze, kdy Jeremiáš sedí nad maminkou a vší silou jí tiskne kolem krku zip, jindy neškodnou hračku, s níž se dokáže bavit celé hodiny.

Dlouhých čtrnáct let se snažila maminka ovládat svůj strach a stres, sama vychovávat dvě děti, z nichž jedno vydá za pět. Nakonec se společně s Pamelou i přes všechnu snahu „rozhodly Jeremiáše na nějakou dobu dát do týdenního stacionáře, kde má odbornou péči a kolem sebe lidi, kteří jsou na tom podobně jako on.“⁸⁴

Poruchy autistického spektra (PAS) jsou celoživotní, některé projevy s věkem mizí, jiné se zase mohou objevit. Někteří autisté jsou v životě relativně dobře adaptováni, studují vysokou školu, mají rodiny nebo jsou zaměstnáni, ale lidé se závažnějším typem postižení jsou odkázáni na celoživotní asistenci, protože nejsou schopni samostatného života. Takovým případem je právě Jeremiáš, který nejen kvůli svému autismu, ale také těžké mentální retardaci nerozlišuje, co je správné a co není, a řídí se pouze příkazy, jež dobře zná, a které odpovídají jeho logickému uvažování. Jeho svět je jiný, specifický a pro zdravého člověka je velmi těžké jednak pochopit jeho pravidla a jednak všechno předvídat dopředu. Bohužel člověk není robot, aby byl bezchybný, a ať už je to z nepozornosti nebo z příliš velké psychické zátěže, v rodinách s autistickými dětmi jsou krizové situace zcela normální. „Mami honem sem pojd', nebo ho uškrtím!“ Věděla, že by se měla ovládnout. Dalo se čekat, že jejím křikem se Jeremiáš rozruší a nastane cirkus. Navíc to byl její chyba. Měla předvídat. Mohla tušit, že se Jeremiáš o něco podobného pokusí, zvláště když mu chvíli předtím sama ukázala, jak na to. Při pohledu na Jeremiáše zaujatě demolujícího oblíbené kousky Pamelina oblečení bylo jasné, že bude zle. Bylo zle. Řval jako tur. Rval se s nimi o každý kousek hadříku, až rupaly švy. Ohrožoval je nůžkami a trvalo neskutečně dlouho, než se jim podařilo mu je z ruky vykrotit.“ (...) „Mám zavolat pohotovost?“ třásla se Pamela a mobil jí z rozklepaných rukou neustále padal na zem. „Ne. Zvládneme to.“ (...) Zvládly to až k ránu. Surově je napadal, takže ho musely k posteli přikurtovat. Pamela to obřečela, ale máma jí vysvětlila, že není vyhnutí. Že je to pro jeho i jejich bezpečnost.⁸⁵ Takové momenty jsou v knize několikrát zcela bez příkras popsány a demonstrují skutečné situace. Březinová neusiluje o dramatickост příběhu, naopak předkládá reálný svět, jenž je stále pro většinou společností zcela nepřijatelný. Remíkovo stádium autismu je opravdu vážné,

⁸⁴ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 197.

⁸⁵ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 40.

a proto se není schopen přizpůsobit okolnímu životu a jeho pravidlům. Společenské normy a pravidla jdou stranou a je žádoucí, aby se do určité míry přizpůsobily postiženému. Jestliže tomu tak není, důsledky jsou mnohem horší, než tomu bylo například v předchozích analyzovaných knihách. V případě běžné společnosti se stává, že pokud se jedinec vymyká nepsaným společenským pravidlům a normám, je považován za outsidera. Může tak docházet ke slovnímu napadení handicapovaného ze strany okolí, a tím se postižený jedinec dostává do izolace, jež má negativní dopad na psychiku jedince. V případě autistických dětí je to mnohem složitější. V důsledku neschopnosti vnímat okolní svět tak, jak ho vnímají zdraví jedinci, si mentálně postižení svou „outsiderskou pozici“ vůbec neuvědomují a status outsidera se naopak přenáší na jejich sourozence a rodinu. Na základě předsudků a nedostatečné informovanosti o handicapu má většina lidí pocit, že je dítě nevychované, nebo patří do blázince či za mříže. Pokud kdokoliv nauruší „bezpečí“ jejich světa, poruší jejich rituály, důsledek je závažný a v nejhorsích případech vede k výbuchům nekontrolovatelného vzteku a agresi, jež ohrožuje nejen samotné jedince, ale také jejich okolí. Není proto pochyb, že takové projevy chování vyvolávají pocity strachu a ohrožení, pak je zcela přirozenou reakcí každého z nás se nějak bránit a mít tendenci hledat viníka. V případě mentálně postižených má společnost tendenci považovat za viníka právě rodinu, která dle jejich soudu nevzládá výchovu a tím pádem ohrožuje okolí. Na základě této neodstatečné informovanosti dochází ze strany společnosti k „útokům“ nejen proti postiženému, ale hlavně proti jeho rodině. Rodina je stigmatizována, nezřídka vyloučena ze společnosti tzv. normálních slušných občanů, potýká se se sociálním handicapem, přejímá outsiderskou pozici. Není ani ochuzena o narážky, že chování jejich dítěte není normální, ale jak sama maminka Jeremiáše řekla: „*Možná není, ale možná je to jen úhel našeho konvencemi sešněrovaného pohledu. Z Jeremiášova pohledu není nic normálnějšího než uklidit brýle nezvaného hosta do záchodové mísy.*“⁸⁶

Nepochopení však nepřichází pouze ze strany okolní společnosti, ale dochází k němu i uvnitř rodiny. Informace pro rodiče novorozeného miminka, že je jejich dítě mentálně postižené, bývá velmi traumatizující. V jedné chvíli se jim zhroutí veškeré sny, naděje a očekávání, které do svého potomka vkládali. Bojí se o jeho budoucnost, jak se začlenění do kolektivu a jaký to bude mít dopad na jejich životní styl. Někteří se

⁸⁶ BŘEZINOVÁ, I., pozn, 82, s. 149.

s šokující informací dokáží smířit, někteří naopak považují tuto skutečnost za vlastní selhání a odmítají miminko přijmout za své dítě.

„Dej ho pryč!“

„Nedám! Je to náš syn!“

„Já takovýho syna nechtěl!“

„A on to takhle chtěl, co myslíš?“

„On si vůbec nic neuvědomuje! A nikdy nebude! Narodil se jako debil a debilem zůstane! Co s tím uděláš?“

„Budu ho mít ráda!“

„K čemu mu to bude? A k čemu to bude nám? Dej ho do ústavu, tam se o něj postarají.“

„Nemůžu. Nesmím to udělat!“

„Dej ho pryč! Máme ještě Pamelu.“

„Nedám ho do ústavu! Nikdy! Já ho neopustím, slyšíš?“

„Vůbec nevíš, co říkáš, ty blbko! Je to kretén a s kreténem já žít nebudu!“⁸⁷

Nepříjemný rozhovor mezi maminkou a tatínkem po narození Jeremiáše čas od času Pamele proběhne hlavou, ale nerozebírá ho hlouběji. Vlastně už ani neví, jak to pořádně bylo. Nezajímá se o svého otce, neví už ani, jak vypadá, ani jestli platí alimony. Nechce se tím zabývat, i když tyto otázky v sobě stále má a jejich odpovědi bolí. V paměti má i jiné nepříjemné vzpomínky týkající se odmítnutí nebo nepochopení ze strany rodiny. Její babička, bývalá učitelka, nemohla pochopit, že na vnukově stavu nic nezmění a nechápala ani podstatu Remíkova syndromu. Považovala ho za nevychovaného „spratka“, jenž má negativní vliv na Pamelu, a nedokázala porozumět tomu, že stejně tak, jako ona nechápala, proč sbírá hovínka, Jeremiáš nechápal, proč by to neměl dělat. Maminka posílala babičce různé příručky, odborné knihy vysvětlující nízkofunkční autismus. Přesto, že je ze začátku babička odmítala číst, nakonec „odhodila za hlavu poučky ze své mnoholeté pedagogické praxe. Snažila se pochopit a pochopila. A pak se s tou pro ni tak bolestnou situací smířila. S těžkým srdcem ctížádostivé, ale milující babičky. Dneska Jeremiáše bere jako velké dítě, kterým je a kterým navždycky zůstane.“⁸⁸

⁸⁷ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 54-55.

⁸⁸ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 66.

Březinová v této knize naráží na typické a časté úskalí vznikající právě z nedostatku informací o tomto druhu mentálního handicapu. Situace, které jsou v knize popsány, neslouží pouze k obohacení syžetu příběhu, ale mají čtenáře vyprovokovat k zamyšlení a uvědomění si, že nikde není psáno pravidlo nařizující handicapovaným přizpůsobovat se běžné společnosti. Je potřeba určité rovnováhy, tolerance, pochopení a ochoty najít společnou cestu, jež by byla kompromisem všech zúčastněných. Absurdita nevědomosti nepřichází pouze ze strany běžných lidí, ale také ze strany pedagogů a odborných sociálních pracovníků, u nichž by se předpokládalo, že určitou znalost budou mít. Scéna, kdy sociální pracovnice chce neohlášeně vniknout do jejich bytu s výhrůžkou „*pokud nám neumožníte kontrolu, abychom zjistili, v jakých podmínkách váš syn žije, pozastavíme vám sociální dávky,*“⁸⁹ nebo poznámka staré učitelky Neklanové, pro kterou bylo jednodušší Pamelina spolužák Patrika označit za arogantního a nevychovaného žáka, místo toho, aby si uvědomila, že trpí Aspergerovým syndromem, lehčí formou autismu, jsou scény dokazující nevzdělanost společnosti ubližující handicapovaným jedincům a jejich rodinám.

Jak již bylo zmíněno, nízkofunkční autismus je velmi závažné onemocnění a je čtenářům představen se všemi svými úskalími. Zároveň je v této knize nízkofunkční autismus postaven do kontrastu s již zmíněným Aspergerovým syndromem. Způsob, jakým Březinová seznamuje čtenáře s touto formou autismu, je tak trochu hádankou, na jejíž vyřešení si musí čtenář až do poslední chvíle přijít sám. V průběhu celého příběhu se recipient postupně vzdělává a informuje o hlavních znacích charakterizujících jedince postiženého nízkofunkčním autismem s těžkou mentální retardací. Sama protagonistka Pamela předkládá jednoduchý přehled o jejich projevech. „*Škála projevů je obrovská. Od těch, kteří mají těžkou mentální retardaci a ani nepoznávají své blízké, přes ty, kteří jsou na tom o maličko líp, jako její brácha, a ty, kteří sice mají problémy s okolím i sami se sebou, ale naučí se s tím žít, až po geniální mozky, na které kvůli jejich podivínství lidé koukají skrz prsty, ale oni jsou přitom fenomenálními vědci nebo třeba umělci.*“⁹⁰ Díky těmto informacím tak čtenář získává mnohem větší znalosti o daném postižení, jež mu pomáhají se lépe orientovat v případě setkání s osobou vykazující podobné chování. Právě takové setkání je autorkou zprostředkované skrze Patrika, jenž zpočátku působí na čtenáře spíše jako podivín nebo jako třídní exot. Nerozumí

⁸⁹ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 148.

⁹⁰ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 101.

ironii ani metaforickým frázím. Nepamatuje si obličej a gesta, a proto si musí různé výrazy v obličejích kreslit do své knihy, aby je příště rozeznal a nedocházelo k nedorozumění. „*Když tě někdo pozdraví, pozdrav taky. Když ti někdo něco popřeje nebo pochválí, poděkuj. Když někdo stočí koutky úst nahoru, je to úsměv, stoč koutky také nahoru, tím úsměv opětuješ. Když někdo vycení zuby, nastává problém. Dotyčný se může smát, ale taky může mít vztek. Oba pocity jsou na opačných pólech emoční škály. Nutno studovat případ po případu. Když se tě někdo zeptá, odpověz podle pravdy.*“⁹¹ Zdraví jedinci si mohou jen stěží představit, jak těžké je připisovat věcem význam. Na základě koherentního myšlení jsme schopni číst mezi řádky a nepřipisujeme věcem doslovný význam, protože vycházíme z kontextu dané situace a jsme schopni si domyslet i nevyřčené. To je pro autistického člověka zcela nemožné. Například červené světlo na semaforu má ve skutečnosti mnoho významů. „*V jednom případě „stop“ a ve druhém „pospěš si“.* Vše záleží na kontextu. *Když normální člověk vidí červené světlo, interpretuje ho v rámci kontextu. Kontext mu říká, zda má zastavit, či si naopak pospíšit.*“⁹² Pro osoby s Aspergerovým syndromem je velmi obtížné až nemožné takové věci rozeznat, natož si je zapamatovat. Museli by si vypsát a naučit se všechny možné situace, jež mohou v každodenním životě nastat. Březinová čtenářům sděluje, že navzdory Patrikovým obtížím pochopit okolní svět, ho to ještě nedělá zaostalým a hloupým člověkem. Skrze postavu Patrika má čtenář možnost uvědomit si nesmyslnost stereotypu, jenž je ve společnosti velmi běžný. Neobyklé aspekty chování a rituály pomáhající postiženému se lépe adaptovat na okolní svět ještě neznamenají, že je jeho poznávací funkce zcela mimo provoz. Patrikova kognitivní složka je sice v pozadí, ale jeho úroveň inteligence a vědomostí naopak převyšuje standard mezi jeho vrstevníky. Dokládá to například pasáž z hodiny historie.

„*Byl to jeden z velkých úspěchů Jana Žižky, kdy projevil své geniální strategické schopnosti,*“ *zhodnotil bitvu učitel.*

„*Kdyby mu nepomohlo počasí, mohl se jít klouzat,*“ *poznámek Patrik ze zadní lavice.*

„*Jak to myslíš?*“ *zbystril učitel.*

„*Tak jak to říkám V červenci 1420 byla hladina Vltavy po deštích neobvykle vysoká. Křižáci se potřebovali dostat před řeku, ale Karlův most byl z ruky, tak se rozhodli*

⁹¹ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 134.

⁹² VERMEULEN, Peter. *Autistické myšlení*. Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1600-3. S. 31.

Vltavu přebrodit u dnešního ostrava Štvanice. Jenže vzedmutá hladina a silný proud způsobily, že se jich spousta utopila. A ti, co se neutopili, byli přechodem přes řeku tak vyčerpaní, že když se pak šplhali na strmý Vítkov, byli pro husity snadný cíl.“⁹³

I přes všechny své nesnáze dochází Patrik do normální základní školy a každý den se učí novým věcem, a to všechno jde mnohem snáz s pomocí Pamelu. Kdo jiný by byl lepším pomocníkem než ten, kdo už celých čtrnáct let žije po boku autisty a má pro něho to největší pochopení.

Na první pohled působí Pamela vyrovnaně a na svůj věk velmi vyspěle. Jsou chvíle, kdy jedná mnohem racionálněji než její maminka, ale objevují se i momenty, kdy ji přepadnou pocity smutku a vyčerpanosti ze stále se opakující situace, kdy musí někomu vysvětlovat, proč se její bratr chová tak odlišně.

„Pamčo.“ Máma vstala od stolu a vzala Pamelu kolem ramen. Stejně se to neuta- jí. Nemůžeš přece Jeremyho zavřít doma a před světem se tvářit, že neexistuje. Víš... myslela jsem... doufala jsem, že tohle už máš za sebou. Že už se za svého bratra nesty- díš.“

*„Já se přece nestydím“, hlesla Pamela a bylo jí trapně před mámou a celá se roz- lítostnila, když pohlédla na bráchu vartujícího u dveří. „Jen je to pokaždý na začátku těžký, no. V minulý škole už všichni bráchu znali a byl klid. A teď musím zase vším pro- jít od začátku. Pořád dokola a dokola vysvětlovat...“*⁹⁴

I přes tyto okamžiky však autorka představuje Pamelu mnohem odolnější vůči stresu a vypjatým situacím ochotnou a připravenou pomoci s výchovou Jeremiáše za každé situace. Ačkoli má čtenář během četby dojem, že jsou Pamela i maminka vůči sociální segregaci rezistentní a dokázaly negativní vlivy ze strany okolí již ignorovat, ve skutečnosti je pro ně každý den velkým stresem. Všechny tyto negativní vlivy jsou, ať vědomě či podvědomě, stresující, kupí se, až nakonec vyústí ve zkratové jednání maminky nebo ve ztrátu koncentrace Pamelu při hraní si s Jeremiášem. Přes veškerou rezistenci opatrovatelů vůči negativnímu jednání sousedů nebo odmítavému postoji Pa- meliny spolužačky je zde sociální handicap velkou zátěží pro obě každou z nich. Stále se musí mít na pozoru, aby neudělaly chybu v Jeremiášových rituálech, ale také se obá- vají následných nepříjemných konfrontací se sousedy, nemluvě o dalším stěhování, kte-

⁹³ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 174.

⁹⁴ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 105 -106.

rého se Pamela nesmírně bojí. „*Strašně, strašně moc si přeju, abych tu vydržela do konce devítky. Jenže to nezáleží na mně, ale na Jeremiášovi. Jestli brácho ze školy zase vyrazej, pošupajdíme jinam, jako už tolikrát.*“⁹⁵ Přes všechny překážky, obavy a strach jim nakonec nezbývá nic jiného, než si být navzájem oporou, ignorovat posměšky a odsuzování ostatních lidí. Mají samy sebe a jejich společným životním cílem je pečovat o Jeremiáše s veškerou láskou a něhou, protože vědí, že není na světě nic důležitějšího, než se o něho postarat, dokud jim budou stačit síly.

Řvi potichu, brácho je knihou zcela výjimečnou a inspirativní. Ivona Březinová, i přesto, že nemá osobní zkušenost s autismem, dokázala na relativně malém prostoru představit dva typy poruch autistického spektra. Zatímco jedni mohou žít relativně plnohodnotný život, ti druzí jsou zcela odkázáni na pomoc svých blízkých. Pro čtenáře je zde zcela patrné, že problémem u autismu je to, že neexistují žádné společné vnější znaky, jako je tomu například u Downova syndromu (fyzická podobnost). Autista není na první pohled rozeznatelný od zdravého člověka, a proto už jen pouhým setkáním můžeme narušit jeho osobní prostor a spustit tak řetězovou reakci nepřiměřeného chování, jak z naší strany, tak ze strany postiženého. Taková situace nastala, když Jeremiáš rozeplnul jedné slečně na ulici šaty. Jeremiáš byl tak obviněn ze sexuálního obtěžování a odveden na policejní stanici. „*Řval a nebyl k utišení, kopal kolem sebe a kousal. Stoličkou, ke které byl připoutaný (já tedy nechápu, proč ho nepřicvakli k radiátoru, jak to bývá v televizních detektivkách), vysklil nějakou vitrínu a hlavou smetl ze stolu džbán a sklenici s vodou.*“ Ve skutečnosti byl celý incident jedno velké nedorozumění. Jeremiáš považoval zip na dívčích šatech za zip, s nímž si byl zvyklý hrát doma beztréstně celé hodiny, což pochopitelně nemohla tušit dívka, kterou bez varování napadl. Politováníhodné nedorozumění, které všechny zúčastněné vystavilo velkému stresu, bylo pouze jednou z epizod, jimiž jsou rodiny handicapovaných vystaveny denně. Situace, na které se nelze připravit, na které však tím pádem nemůže být připraveno ani okolí. Abychom byli schopni porozumět jejich chování, museli bychom se dostat „dovnitř“ jejich mozku a zjistit, jakým způsobem, na rozdíl od normálních lidí, vnímají okolní svět. Do té doby bude muset stačit, když se vrátíme k dobře známému rčení „Nesud’ knihu podle obalu“. Nikdy není nic tak jednoznačné, jak se může na první pohled zdát, a proto bychom se měli vyvarovat unáhlených soudů.

⁹⁵ BŘEZINOVÁ, I., pozn. 82, s. 10.

5. Shrnutí

Na začátku bakalářské práce jsem se zabývala termíny stereotyp, normalita a outsiderství, se kterými je spojená jinakost, odlišnost jedince. V analytické části jsem představila čtyři knihy představující onu jinakost v podobě mentálního a fyzického handicapu a outsiderské pozice, v nichž se hrdinové a jejich nejbližší okolí ocitají. Autorky těchto knih neopomenuly do svých děl, adekvátně k věku čtenářů, začlenit ani popis stereotypů zabráňujících racionálnímu uvažování o handicapovaných jedincích ze strany společnosti. Odlišnost člověka, ať už v negativním (postižení), či pozitivním (nadání) slova smyslu, způsobuje jistou řetězovou reakci výše uvedených pojmů. Handicap je jeden typ jinakosti, který se může stát určitým podnětem pro vytvoření stereotypu. Na základě stereotypního chování a předsudků dochází k úmyslnému či neúmyslnému „útoku“ na postiženou osobu, způsobujícímu u ní pocit abnormality. Následně tak může dojít k vyřazení této osoby na okraj společnosti, tedy do outsiderské pozice. Tento dominantní efekt se vyskytuje zejména u fyzicky postižených lidí. Podobné pravidlo platí i u mentálního handicapu, s tím rozdílem, že samotní postižení jedinci si svůj handicap neuvědomují. Jinakost tak nemusí poukazovat pouze na fyzickou či mentální nevýhodu postiženého, ale i na určité sociální znevýhodnění rodiny. Přesto, že rodina sama netrpí žádnou odlišností, mentální handicap dítěte staví do outsiderské pozice právě jeho rodiče a sourozence a rodina se tak musí vypořádat nejen s mentálním handicapem dítěte, ale také se svým handicapem sociálním.

Sociální handicap je zobrazen zejména v knize *Domov pro Martány*, kde právě mentální postižení v podobě Downova syndromu vrhá negativní stín na rodinu postiženého Martina, zejména na hlavní hrdinku příběhu Michalu. Zatímco její bratr si neuvědomuje ani svou odlišnost, ani předsudky společnosti nebo „nálepku“ outsider, Michala čelí těmto nesnázím od první chvíle, kdy vyjde najevo, že se její bratr výrazně odlišuje od ostatních. Michala se tak nedobrovolně dostává do pozice outsidera, klasifikované jako „sociální outsiderství“. Přes všechny tyto překážky nakonec vítězí nad bezohlednými předsudky společnosti a překonává i status outsidera. Vyrovnání se s pozicí sociálního outsidera se odvíjí zejména od věku a mentální úrovně dané osoby. Primární funkcí těchto tematicky orientovaných knih je zprostředkování příběhu tak, aby se dětský čtenář mohl s hrdinou jednak ztotožnit a jednak si dokázal z jeho příběhu vzít nové poznatky, ponaučení, případně vzorce chování pro případ, že by se do stejné nebo podobné situace dostal i on sám. Přesto, že jsou knihy psané zejména pro děti, můžeme

v nich najít i odkazy pro dospělé, které je mají vést ke stejnému hlubokému zamyšlení nad danou problematikou jako čtenáře dětského. Vždyť právě dospělí jsou v jednotlivých knihách velmi důležitými průvodci a rádci v tom, jak se s pozicí sociálního outsidera vyrovnat, protože i oni sami takové chvíle zažili a stále zažívají. Postoj rodiny k sociálnímu outsiderství je v knihách pojednávajících o mentálním handicapu (*Domov pro Marťany; Řvi potichu, brácho*) velmi pozitivní. Na rozdíl od jejich potomků jsou rodiče s danou situací smíření a status outsidera buď ignorují, nebo se s ním snaží vypořádat lépe, než na úplném počátku onemocnění. Využívají k tomu zkušeností, které nabyli letitou praxí. Je však otázkou, zda je v jejich silách tento boj s větrnými mlýny vyhrát úplně, či zda se nakonec vždy jako ponorná řeka ve stresově vypjatějších obdobích znovu objeví a do osudu rodiny zasáhnou. Sociální handicap je možná status, kterého se v přítomnosti mentálně postiženého nikdy nezbaví, proto jim nezbývá nic jiného, než se s ním smířit. Obdobím šoku, deprese a vyrovnáním se s nepříjemnou skutečností se tyto knihy nezabývají. Naopak autoři představují tyto postavy zejména ve stavu smíření, ačkoli čtenář může narazit i na několik krátkých pasáží, kdy rodinám dochází síly (*Řvi potichu, brácho*). Centrem pozornosti se nestává jejich okolí, ale naopak samotný postižený jedinec, o kterého se starají dvacet čtyři hodin denně.

I v případě fyzického handicapu můžeme pozorovat určitou míru outsiderství. Nedopadá však tolik na rodinu postiženého, jako spíš na samotného hrdinu s handicapem, který jej však dokáže přetavit v outsiderství pozitivní. Kniha *Kluk a pes* přináší jiný pohled na integraci postiženého jedince do kolektivu. Příběh je časově zasazen do dalšího ročníku základní školy, kam se hlavní hrdina Julin vrací po letních prázdninách, a všichni ho tam již znají. Jediný rozdíl oproti minulému roku je ten, že se Julin vrací do školy na elektrickém vozíčku. Ten by mohl být vnímán jako ještě větší omezení, výraznější odlišnost Julina, a vyvolat tak v Julinovi pocity frustrace, skepse a abnormality, od čehož se odvíjí další psychický vývoj jedince. To se však díky aktivní snaze hrdiny tomuto čelit neděje, třídní kolektiv jej přijímá bez předsudků. Přesto, že je ze strany spolužáků outsiderské „nálepky“ ušetřen, jsou okamžiky, kdy si Julin jako outsider stále připadá. V úvodu bakalářské práce byla zmíněna důležitost uspokojení potřeb každého z nás, ať už jde o potřebu začlenění, nebo plnění společenské role. V Julinově případě se jedná zejména o dysfunkci společenské role. I když se dokázal vyrovnat se svým handicapem a uvědomuje si svou jinakost, ve které se snaží vidět jisté přednosti, stále si v určitých chvílích připadá jako nenormální. Chtěl by totiž sportovat a aktivně se věno-

vat hokeji nebo fotbalu jako jeho normální, zdraví spolužáci. Nejen, že schopnost vykonávat tyto sportovní aktivity je z pohledu Julina znak každého zdravého kluka jeho věku, ale také to pro něho znamená poslední metu k pocitu štěstí a úplného sebezpřijetí takového, jaký je. Normalita je obecně označena jako určitý „normální“ stav, který si společnost nastavila. Je tedy normální, že chlapi v jeho věku budou vykonávat všední aktivitu v podobě hokeje nebo fotbalu. Zároveň je však normální, že i on, jakožto postižená osoba, touží po možnosti výběru a vykonávání sportovní aktivity. Při dosahování těchto „met normálnosti“ záleží vždy na individuálním odhodlání jedince. Závěr knihy toto odhodlání ukazuje na změně Julinova pohledu na okolní svět. Julin si tak uvědomuje, že i on může být stejně úspěšný a aktivní ve sportu, jako jeho zdraví spolužáci.

Otázka, co je normální a co je abnormální, není opomenuta ani v díle *Řvi potichu, brácho*, kde se chování Jeremiáše zcela vymyká společenským zásadám chování. V situaci, kdy úřednice označuje Jeremiášovo chování za nenormální, narážíme na klasický stereotyp společnosti. Pro naši společnost je nenormální, pokud někdo vezme zcela cizímu člověku brýle a spláchne je do záchodu. Ze statistického přístupu je to nenormální, protože to není běžné, neodpovídá to běžnému vzorci jednání. Z hlediska normativního je jeho chování také nenormální, protože dochází k porušení nastavené normy, která vymezuje, co je vhodné, normální, a co není. Je patrné, že projevy tohoto typu nejsou ve společnosti zdravých lidí zcela normální. Podíváme-li se na to ale z pohledu mentálně postiženého, ve společnosti autistických dětí je to zcela přirozené. Je tedy velmi důležité, z jaké pozice se na danou situaci díváme. Pokud jsme schopni rozlišit odlišnost v úhlu pohledu a aplikovat ji v praxi, můžeme se tak vyvarovat zbytečných negativních soudů a předsudků, které komplikují život dalším lidem.

Velmi podobné pojetí toho, co je normální, je nastíněno v knize *Pět minut před večerí*. Hlavní hrdinka Babeta se narodí s oční vadou. Její vnímání světa je z pohledu nevidomé holčičky zcela normální a ona je tak přesvědčená, že na jejím osudu není nic smutného či špatného. V rámci této problematiky je zde krásně zobrazen stereotyp Babetina okolí – rodiny, která je po zjištění diagnózy slepoty nešťastná a obává se o Babetinu budoucnost. Zatímco rodiče nahlíží na slepotu jako na handicap a z hlediska funkčního, statistického a normativního spadá Babeta do kategorie jiných, odlišných dětí, což s sebou nese řadu problémů, Babeta tento názor nesdílí a stereotyp čtenáři okamžitě vyvrací. Dokazuje, že handicap pro postiženého není mnohdy handicapem v podobě,

v jakém ho vnímá většinová společnost. Představuje tak čtenáři svůj jedinečný svět, který není o nic horší než ten jejich.

Handicap, odlišnost nebo jinakost v různé podobě si dobrovolně nevybíráme. Často ho vnímáme jako nespravedlnost. Snažíme se ho skrývat, maskovat, bojujeme s ním. Některou jinakost nelze přehlédnout, některá z nás dělá osoby jedinečné, někdy naopak přitahuje pozornost a způsobuje komplexy a pocity beznaděje, studu a strachu o naši budoucnost. Některá jinakost ani pravou jinakostí možná není, ale všechny druhy odlišnosti nás v zásadě mění a transformují. Stávají se naší životní výzvou, projevem našeho skutečného, jedinečného já. I když se může daná odlišnost zdát jako velká překážka, jako neřešitelný problém, vždy s sebou nese i řešení a je na každém, zda se k boji s tímto problémem postaví čelem. Autorky vybraných knih umožňují dětskému čtenáři nahlédnout do života handicapovaných, informují o jejich specifickém chování a potřebách a zobrazují veškerá úskalí a řadu problémů, které handicap přináší. A to všechno adekvátně k věku čtenáře. Ivona Březinová, Iva Procházková a Martina Drijverová podporují svými literárními díly současný trend společnosti integrovat postižené jedince do společnosti a zvyšovat tak informovanost široké veřejnosti již od útlého věku. Přesto, že je sociální klima utvářeno společností, která zásadně ovlivňuje vývoj každého z nás, nakonec je nejdůležitější to, jestli jsme schopni z jakékoliv odlišnosti udělat přednost a přetvořit ji na naši jedinečnost, která může být přínosem nejen pro nás, ale také pro lidi kolem nás.

6. Závěr

Společnost, ve které žijeme, se neustále vyvíjí. Mění se zvyky, postoje, světové trendy a způsob myšlení. Některé z nich byly v minulosti tabuizované, ale postupem vývoje společnosti se proměnily natolik, že je dnes již považujeme za zcela normální. Z toho plyne, že velkou roli tu hraje čas, a právě možná ten potřebuje společnost k tomu, aby přijala fakt odlišnosti lidí a přijala ho jako něco běžného, normálního a upustila tak od zbytečných předsudků. Než se tak doopravdy stane, můžeme se pokusit obsáhnout tuto problematiku do všech dostupných prostředků, díky kterým je tato tematika vidět. Jedním z těchto zdrojů je právě literatura, v níž je motiv jinakosti, zejména pak handicapu, postupně mnohem více tematizován.

V bakalářské práci jsme se zabývali jinakostí v literatuře pro děti a mládež, konkrétně handicapem fyzickým a mentálním. Provedené analýzy byly pro nás určitou sondou do současné literatury s tematikou handicapu, na základě kterých jsme zjišťovali způsoby zprostředkování mentálního a fyzického postižení dětskému čtenáři. Zatímco se tematika fyzického handicapu v LDM objevovala již před rokem 1989, mentální postižení se poprvé začíná objevovat až v 90. letech 20. století. Spolu se změnami společenského klimatu tak dochází i k výrazné změně postoje vůči handicapovaným jedincům a souběžně s tím proniká tematika fyzického, psychického a sociálního handicapu do řady literárních děl ve větší míře, než tomu bylo doposud. Ačkoliv se zvyšuje pozitivní přístup k lidem s postižením, stále to není dostatečné natolik, aby se ze společnosti zcela vytratily předsudky vůči této jinakosti. Je zřejmé, že pouze literatura zabývající se touto problematikou není dostatečným nástrojem, jenž by odstranil negativní postoje společnosti. Nicméně její přínos by se neměl podceňovat. Literární příběh na dané téma může být velmi dobrým prostředkem pro posílení kladného postoje nejen k postižení, ale k jakékoliv jinakosti. Tyto podnětné texty jsou přínosné k uvědomění si schopností handicapovaných lidí a mohou nás také naučit nahlížet na svět z jiného úhlu pohledu. Zásadní otázkou však zůstává, jakým způsobem literatura zprostředkovává čtenáři fyzický a mentální handicap a právě nalezení odpovědi na tuto otázku bylo cílem této bakalářské práce.

Autoři LDM zprostředkovávají tuto konkrétní jinakost různou formou a způsoby používané k zobrazení této problematiky jsou různorodé. Každý autor přistupuje

k uchopení tematiky zcela osobitě a jeho cílem je čtenáře seznámit s existencí mnoha problémů vyplývajících z fyzického a mentálního handicapu. Může jít o instruktáž, jak se k postiženému chovat (*Domov pro Martány*), nebo o informování a vzdělávání čtenářů o všech aspektech postižení (*Řvi potichu, brácho*), nebo se autor snaží nahlédnout do nitra postiženého člověka a dívat se tak na svět jeho očima (*Pět minut před večeří*), nebo zde může být vyzdvížen prostý fakt, že handicapovaný člověk nestojí o soucit a lítost, naopak že chce dostat stejnou šanci na život, jakou mají zdraví lidé, protože i on může žít plnohodnotný a úspěšný život. Je jen zapotřebí být obklopen těmi správnými lidmi nebo zvířaty (*Kluk a pes*). Cílem autorů LDM je přiblížit okolí jedinečnost handicapovaných lidí, představit jim jejich specifický svět a posílit nutnou empatii. Důležité je nenechat se ovlivnit tzv. haló-efektem, zabraňujícím nám vytvořit si spolehlivý základ pro posuzování druhého člověka. Je přirozené, že náš první dojem při setkání s handicapovaným člověkem nás může uvést do rozpaků a vyvolat v nás nepříjemné pocity a obavy. Tyto pocity jdou jen stěží ovlivnit. Nicméně postoj k těmto osobám a jejich blízkým ovlivnit lze. Autorky výše analyzovaných knih k tomu přistupují zodpovědně a usilují adekvátně k věku čtenáře o zakomponování problematiky handicapu do knih nejen pro starší děti a mládež, ale také pro ty nejmenší. Tematika tělesného handicapu v knize *Kluk a Pes* a *Pět minut před večeří* je určena čtenářům od 6 do 9 let. V případě zobrazení mentálního handicapu v knihách *Domov pro Martány* a *Řvi potichu, brácho* je cílovou skupinou čtenář ve věku 9-12 let. Potřeby jednotlivých věkových kategorií jsou rozdílné, a právě proto je důležité zasazení závažné tematiky do příběhu tak, aby čtenáře nejen poučila a vychovávala, ale hlavně pobavila a splnila tak zážitkovou funkci četby. Pro mladší čtenáře to může být harmonický příběh s pohádkovými kulisami a šťastným koncem, působící v zásadě idylicky. Pro staršího čtenáře je vhodná dějová linie plná dobrodružství a detektivních zápletek, jež jsou pro dětské období nedílnou součástí života a čtenář se tak může s hlavním hrdinou lépe ztotožnit.

Přestože je přístup jednotlivých autorů rozdílný, jejich hlavní myšlenka je stejná. Literatura se snaží dětskému čtenáři říct, že i když je někdo vnímán jako jinaký, nedokonalý, tak jeho sebezpřijetí takové být nemusí. To, co my vnímáme jako jinakost, ve své podstatě pro daného jedince jinakostí není. Příznačným dokladem toho je kniha *Pět minut před večeří*, v níž hlavní protagonistka Babeta i přes svou slepotu vidí svět, jenž je velmi pestrý a barevný, a své okolí se snaží přesvědčit, že není o nic ochuzena. Naopak je ve svém světě velmi šťastná a díky své osobité introspekci čtenáři ukazuje pohled

z jiné perspektivy. V případě knihy *Kluk a pes* je čtenář součástí životního příběhu Juliana, který, ačkoliv si plně uvědomuje svůj handicap, se snaží tuto bariéru překonat. Handicap pro něho není překážkou, ale je naopak výzvou, díky které získá daný jedinec možnost dosáhnout osobních vítězství a mít kolem sebe opravdové přátele, jež jsou pro každé dítě nesmírně důležité. Na druhé straně stojí mentální handicap, v jehož případě je pro mentálně postiženou osobu velmi obtížné bojovat za svou jinakost. V knize *Domov pro Marťany a Řvi potichu, brácho* za ně bojují jejich opatrovníci. Ačkoli jsou si jejich jinakosti vědomi, snaží se jim vytvářet takové prostředí, které by je učinilo šťastnými, protože pokud je mentálně handicapované dítě spokojené, viditelnost handicapu se vytrácí a my máme pocit, že postižená osoba je osobou takřka normální.

Ať už autor zvolí jakoukoliv cestu k zobrazení fyzického či mentálního handicapu, vyznění příběhu představuje stimul k osobnímu rozvoji, nikoli k restrikci životních podmínek. Postižení může být překážkou, která brání jedinci účinně se přizpůsobit běžným nárokům života, neznamená to však, že handicapovaný nemůže tuto překážku překonat. Pokud je toho člověk psychicky schopen, utváří si proti negativním vlivům nejrozumnější způsoby obrany, které mu umožňují uchovat si v těžkých situacích psychickou rovnováhu a nenarušují mu tak jeho vlastní identitu vyvolávající pozici outsidera. Za velký přínos této bakalářské práce můžeme považovat zjištění, že mentální handicap často nestaví do outsiderské pozice handicapovaného, ale především jeho okolí, sourozence a rodinu. Tuto pozici jsem označila jako tzv. „sociální outsiderství“, které plyne z tendence společnosti „hodnotit“ co je a co není normální a zásadně ovlivňuje psychiku rodiny postiženého. Tato problematika byla blíže popsána v jednotlivých analýzách, zejména pak v závěrečném shrnutí. Přesto by si zasloužila mnohem větší pozornost, než tomu mohlo být učineno v rámci této bakalářské práce. Další zkoumání se tak může stát předmětem mé případné práce diplomové.

7. Seznam použité literatury

1. ALLPORT, G. W. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004. ISBN 8072601253.
2. BARKER, Ch. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. ISBN 8073670992.
3. BŘEZINOVÁ, I. *Kluk a pes*. Praha: Albatros, 2011. ISBN 978-80-00-04530-6.
4. BŘEZINOVÁ, I. *Řvi potichu, brácho*. Praha: Albatros, 2016. ISBN 978-80-00-04322-7.
5. DOX. *Postižení normalitou*. In: Centrum současného umění. [online]. [vid. 8. 1. 2017]. Dostupné z: <http://www.dox.cz/cs/vystavy/postizeni-normalitou>
6. DRIJVEROVÁ, M. *Domov pro Mart'any*. Praha: Albatros, 1998. ISBN 978-80-00-02938-2.
7. GUNKA, D. *Normalita a diverzita*. Olomouc, 2012. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filosofická fakulta, Katedra filosofie, 14-05-2012. Dostupné z: http://www.kfil.upol.cz/doc/mgr-dipl/DP_Gunka_Daniel.pdf?lang=cz.
8. HAYES, N., SMÉKAL, V. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 6. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-909-5.
9. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2. vyd. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6.
10. CHALOUPKA, O. *O literatuře pro děti*. Praha: Československý spisovatel, 1989. Puls.
11. CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973.
12. CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979.
13. JESENSKÝ, J. *Prostor pro integraci*. Praha: Comenia Consult, 1993. S. 49-50.
14. KLUSÁKOVÁ, L., KŘÍŽOVÁ, M., KUBIŠ, K., ŘEZNÍK, M., TINKOVÁ, D. *Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky*. In: *Obraz druhého v historické perspektivě. 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha: Karolinum, 2003, s. 11. ISBN:80-246-0603-8 ISSN:0567-8293.

15. KUSÁ, J. *Multikulturní tematika ve vybraných knihách pro děti a mládež*. [online]. [vid. 12. 10. 2016]. Dostupné z: <http://konference.osu.cz/cestina/dok/2010/kusa-jana.pdf>.
16. MARTIN, E. *Umění být normální*. Prostor. 1998, č. 2.
17. MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. *Velký sociologický slovník: II. svazek, P-Ž*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.
18. NĚMCOVÁ TEJKALOVÁ, A. *Ti druzí sportovci: mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948-2008*. Praha: Karolinum, 2012, ISBN 978-80-246-2038-1.
19. NEKONEČNÝ, M.. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970. S. 172
20. PIPETKOVÁ, J. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 978-80-7315-198-0.
21. PROCHÁZKOVÁ, I. *Pět minut před večeří*. Praha: Albatros, 1996. ISBN 80-00-00436-4.
22. RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. *Speciální pedagogika*. 4. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. Učebnice. ISBN 8024414759.
23. SLADOVÁ, J., LIŠOVSKÁ, P., HNIDÁKOVÁ, P. *Reflexe sociálně patologických jevů a hendikepu v současné literatuře pro děti a mládež*. In: SLADOVÁ, J. et al. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4025-5.
24. SOUCHOPOVÁ, Š. *Naděje pro autismus*. [online]. Aktualizováno 18. 12. 2015 [vid. 1. 2. 2017]. Dostupné z: <http://www.nadejeproautismus.cz/kazdyjsmejedinecny/>.
25. SYŘIŠŤOVÁ, E. *Normalita osobnosti*. Praha: Avicenum, 1972,
26. ŠALAMOUNOVÁ, Z. *Zsmutenicka* [online]. [vid. 12. 4. 2017]. Dostupné z: www.zsmutenicka.cz.
27. ŠUBRTOVÁ, M. *Handicap a jeho zobrazení v literatuře pro děti a mládež ve 2. polovině 20. století a na počátku 21. století*. [online]. [vid. 8. 1. 2017]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/repo/1085026/cs>.
28. ŠUBRTOVÁ, M. *Ivona Březinová, Kluk a pes*. In: *iLiteratura* [online]. 20. 9. 2011 [vid. 3. 1. 2017]. ISBN: 978-80-00-02718-0. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/28789/brezinova-ivona-kluk-a-pes>.
29. ŠUBRTOVÁ, M. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In: URBANOVÁ, S. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let*. In URBANOVÁ, S. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let*.

- mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-185-9.
30. TEJKALOVÁ, A. *Ti druzí sportovci: mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948-2008*. Praha: Karolinum, 2012, ISBN 978-80-246-2038-1. S. 6.
 31. TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: PdF JU, 1992. ISBN 80-7040-055-2.
 32. URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.
 33. URBANOVÁ, S. Pět minut před večerí. In: *Tvořivá dramatika*. Praha: Sdružení pro tvořivou dramaturgii (obč. sdružení), 1997. ISSN 1211-8001.
 34. URBANOVÁ, S. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-185-9.
 35. VAŇKOVÁ, Irena. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 8024609193.
 36. VÁGNEROVÁ, M., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-582-3.
 37. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9.
 38. VERMEULEN, Peter. *Autistické myšlení*. Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1600-3.